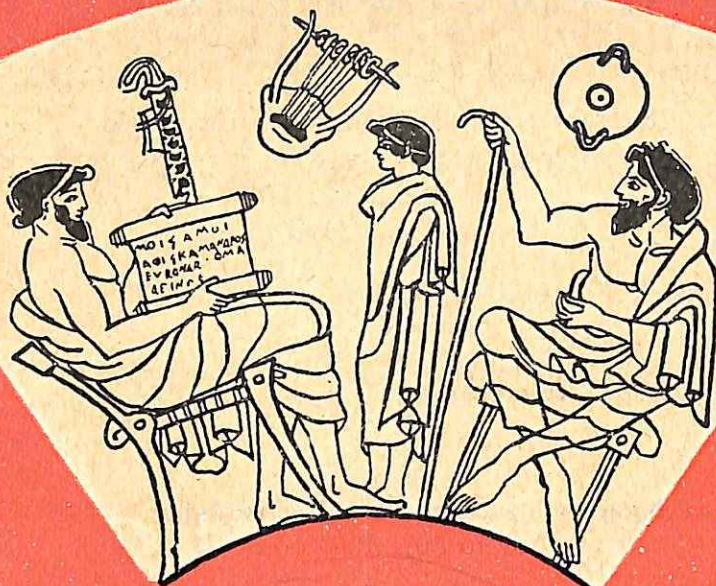

ΠΑΙΔΕΙΑ

ἔς
ζωή

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1956

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Οί μύθοι	Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
Περιεχόμενο και σημασία της Πλατωνικής θεωρίας της «ἀναμνήσεως» (II)	G. P. HENDERSON
Προσωπικά και Ἀπρόσωπα — Πειθαρχία και χρέος	Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ
Ἡ ἐξέλιξη της νοήσεως στο παιδί	JEAN PIAGET
Ἡ δύναμη και τὰ ὅρια της οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς (II)	ΦΩΤΕΙΝΗ Θ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ
Βιβλιοκρισία	ΛΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ
Νέα Βιβλία	

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΤΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Εκδίδεται την 2^η εβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Ἀρτοτίνης 6. Τηλ. 71-135

Ἀλληλογραφία καὶ ἐμβάσματα:

Ε. Π. Παπανοῦτσον, Ἀρτοτίνης 6 — Ἀθήνας

Ἐτησία συνδρομὴ (ἀρχίζει τὴν 1^{ην} Ἰανουαρίου):

Διὰ τὸ ἔτος 1956 δραχ. 75

Τόμοι προηγουμένων ἐτῶν:

1947	ἄδεδτος	δραχ.	75	πανόδεδτος	δραχ.	95
1948	»	»	75	»	»	95
1949	»	»	75	»	»	95
1950	»	»	75	»	»	95
1951	»	»	75	»	»	95
1952	»	»	75	»	»	95
1953	»	»	75	»	»	95
1954	»	»	60	»	»	80
1955	»	»	75	»	»	95

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους

Ἀπριλίου 1956 δραχ. 8

Διευθύνσεις σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:

Διευθυντής καὶ ἐκδότης τῆς «Παιδείας»: Ε. Π. Παπανοῦτσος, Κατοικία: Ἀρτοτίνης 6
Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Ε. Ροῦμπος, Κατοικία: Βασιλικῶν 52

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης — Ἔρευνας — Διαφωτισμοῦ

ΕΤΟΣ Ε' • ΑΘΗΝΑΙ, ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1956 • ΤΕΥΧΟΣ 48

ΟΙ ΜΥΘΟΙ

Τὰ συνταρακτικὰ στὴν ὑπόθεση τῆς Κύπρου γεγονότα δὲν ἐπλήγωσαν ἀπλῶς τὴ φιλοτιμία ἐνὸς εὐαίσθητου λαοῦ. Ἐκαναν κάτι παραπάνω: ἐσκότωσαν ἀκόμη ἓνα μύθο μέσα στὴν ψυχὴ του. Τὸ μῦθο τῆς ἰσοτιμίας τῶν ἐθνῶν, μικρῶν καὶ μεγάλων, ἀπέναντι στὸ πρωταρχικὸ αἷτημα τοῦ ἀνθρώπου—στὸ αἷτημα τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πόθος αὐτὸς εἶναι πολὺ παλαιός. Ἡ θεωρητικὴ του δικαίωση ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες φιλοσόφους τῆς Στοᾶς ποὺ κατέκτησαν πνευματικὰ τὴ Ρώμη. Ὑστερα ἦρθε ὁ Χριστιανισμός, σὰν οἰκουμενικὴ θρησκεία, καὶ τὸν ἔβαλε μέσα στὸ Εὐαγγέλιό του. Ἀλλὰ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες εἶχε καλυφθεῖ ἀπὸ ἄλλες ἔγνοιες καὶ μόνο μέσα στὰ τελευταῖα διακόσια χρόνια ἔσπειρε μὲ δύναμη τὶς καρδιές καὶ στὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ πλανήτη μας.

Τώρα τελευταῖα δύο φορὲς ὀρθώθηκαν οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς, γιὰ νὰ λύσουν μὲ τὸν πόλεμο τὶς διαφορὲς τους. Καὶ τὶς δύο φορὲς οἱ ἡγέτες τοῦ ἐνὸς στρατοπέδου, ἐκείνου ποὺ γεύθηκε στὸ τέλος τὴν πανάκριβη νίκη, αὐτὴ τὴν ἐπαγγελία ἔγραψαν στὶς σημαῖες τους, γιὰ νὰ ξεσηκώσουν τοὺς μικροὺς λαοὺς καὶ νὰ τοὺς παρορμήσουν σὲ θυσίες ἀνήκουστες. Τοὺς ἔταξαν ὅτι θ' ἀναγνωρίσουν τὸ ἱερὸ δικαίωμα κάθε ἀνθρώπου ν' ἀποφασίζει ἐλεύθερα γιὰ τὴν τύχη του καὶ ὑποσχέθηκαν ν' ἀπαλλάξουν τὴν οἰκουμένη ἀπὸ τὸ μῖσος τῆς τυραννίας, τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς βίας. Ο *sancta simplicitas*! Οἱ μικροὶ καὶ οἱ ἀδύνατοι πίστεψαν στὴν ἐντιμότητα τῶν μεγάλων καὶ τῶν δυνατῶν. Καὶ δραματίσθηκαν ἓνα αὔριο ρόδινο. Μιὰν ἀνθρωπότητα ποὺ θὰ ζεῖ εἰρηνικὰ καὶ ἐλεύθερα, μὲ ἰσότητα καὶ δικαιοσύνη...

Τώρα ὁ λαὸς μας (μὲ βαθεῖες ἀκόμη καὶ ἀνεπούλωτες τὶς πληγὲς τοῦ πολέμου) ξυπνάει ἀπότομα ἀπ' αὐτὴ τὴν παραίσθηση καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν ἦταν μόνο ὄνειρο αὐτὸ ποὺ δυνάμωνε τὴν καρδιά του γιὰ νὰ βαστάξει τὶς ὥρες τῆς μεγάλης δοκιμασίας, ἀλλὰ ἀπάτη. Μιὰ ἐλεεινὴ καὶ ἀηδὴς ἀπάτη. Τὰ οἰκτρὰ συμφέροντα ἐπεκράτησαν καὶ πάλι: ἄλλη μιὰ φορὰ ἀκόμη οἱ ἰδέες ἐξευτελίστηκαν—ὁ νόμος τῆς βίας ἀποδείχτηκε ἰσχυρός, ἀδιάσειστος. Φαντάζονται τάχα ὅσοι κρατοῦν τὶς τύχες τοῦ λεγόμενου δυτικοῦ κόσμου στὰ χέρια τους, τί σημαίνει ἡ διάλυση τοῦ ὠραίου μύθου μέσα στὴν ψυχὴ ἐνὸς ταλαιπωρημένου ἥδη ἀπὸ μύθους διαψεύσεις λαοῦ, σὰν τὸ δικό μας;

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ

ΗΜΕΡΟΜ.

ΤΙΜΗ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, 1956—5

Θὰ φανεῖ παράξενο, καὶ ὅμως εἶναι ἀληθινό: μὲ μύθους γράφεται πάντα ἡ ἱστορία. Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ διαβάζει μέσα στὸ παρελθὸν ὅχι τὰ γεγονότα, ἀλλὰ τὴ σημασία τους, ὅχι τὴ μηχανικὴ κίνησι τῶν αἰτίων καὶ τῶν αἰτιατῶν, ἀλλὰ τὸν εἰρμὸ τοῦ νοήματός τους — ἄν, μὲ ἄλλες λέξεις, δὲν ἦταν ἱκανὸς νὰ προβάλῃ μετὰ τοὺς πόθους καὶ τὶς ἐπιδιώξεις του μέσα στὴ ροὴ τῶν περιστατικῶν καὶ νὰ τὰ «μυθοποιεῖ», δὲ θὰ κατόρθωνε ποτὲ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν κατάστασι τοῦ κτήνους καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορία. Δηλαδή πολιτισμός. Πλάσμα βέβαια εἶναι ὁ «μύθος»: πλάσμα ποὺ κατὰ μέγα μέρος ὑφαίνεται ἀπὸ τὴ φαντασία καὶ χρωματίζεται ἀπὸ τὴ λαχτάρα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως τὸ πλάσμα τοῦτο, ὅπως ἀπὸ κάποια γεγονότα ξεκινάει, ἔτσι καὶ σὲ γεγονότα ἀπολήγει. Πράξεις ὁμαδικῆς καὶ προσωπικῆς δίνουν τὴν πρώτη ὠθησι στὴ σύνθεσίν του· καὶ πρὸς πράξεις πάλι, ὁμαδικῆς καὶ προσωπικῆς, κινεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ἐγκατασταθεῖ καὶ ἐδραιωθεῖ μέσα στὴν ψυχὴ τους. Στὴ ρίζα ὅλων τῶν μεγάλων κατορθωμάτων τῆς ἱστορίας θὰ βροῦμε πάντοτε, δύναμι κινητήρια καὶ δημιουργικὴ, ὁρμὴ κοσμογονικὴ, ἓνα βαθύ, λαμπρό, ὑποβλητικὸ ὄραμα ποὺ ἔγινε πόθος καὶ πρόθεσι γιὰ ἔργα καὶ θυσίες — δηλαδή ἓνα «μῦθο».

Ἡ ἄμυθη εἶναι στεγνὴ καὶ χυδαία, ἄφτερη καὶ ἀπάνθρωπη ψυχὴ. Ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ἀπὸ «μύθους» γεννιοῦνται καὶ μὲ «μύθους» τρέφονται καὶ συντηροῦνται στὴ ζωὴ. Ἐνας κεντρικὸς «μῦθος» (ποὺ ἀναλύεται σὲ μιὰ σειρὰ ἰδεῶν, ὅπως τὸ φῶς στὰ χρώματα τῆς ἱριδᾶς) ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα κάθε πολιτισμοῦ καὶ ἀσφαλίζει τὴν ἐσωτερικὴ του συνοχή. Μὲ ἀνάλογο τρόπο, ἓνας «μῦθος» πάλι δένει τὴ ζωὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ τῆς δίνει ἐνότητα, τάξι, σκοπούς. Κανεὶς δὲν ἐπιζητεῖ ὕστερ' ἀπὸ τὴ διάλυσι τοῦ «μύθου» του· πεθαίνει ἀπὸ μαρασμὸ ἢ αὐτοκτονεῖ.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀνάλυσι — δυσανάλογα σύντομη πρὸς τὴν ἔκτασι καὶ τὴ σημασία τοῦ θέματος — ἐξηγεῖ τὴν ὁρμὴ καὶ τὴν ἀπόγνωσι ὅλων τῶν τάξεων τοῦ λαοῦ μας ἀπὸ τὰ θλιβερὰ γεγονότα τῆς Κύπρου. Ἐνας μῦθος σκοτώθηκε μέσα του μὲ τὸν οἰκτρότερο τρόπο κι' ἄφησε πίσω του κενὸ ποὺ ὅλοι τὸ αἰσθανόμαστε σὰν πόνο, καὶ μαζὶ σὰν ἀηδία... Τὸ μεγάλο δυστύχημα γιὰ τὸν κόσμον μας εἶναι ὅτι γιὰ τὶς τύχες του ἀποφασίζουν στρατηγοὶ καὶ διπλωμάτες ποὺ δὲν εἶναι πάντοτε οἱ ἐκλεκτότεροι μέσα σὲ κάθε χώρα ἀνθρώποι. Ἀλλωστε καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεύτεροι πάσχουν, σχεδὸν κατὰ κανόνα, ἀπὸ μιὰν ἐπαγγελματικὴ διαστροφή πολὺ ἐπικίνδυνη: ἔχουν μεγαλύτερη ἀπ' ὅσο πρέπει ἐμπιστοσύνη στὴν ἀφέλεια τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου καὶ νομίζουν ὅτι ἡ μάζα κάθε λαοῦ εἶναι ἓνα ἀγαθὸ κατὰ βάθος ζῶν, ποὺ μπορεῖ κάποτε ν' ἀγριεύει καὶ νὰ δείχνει πόσο κόβουν τὰ νύχια του, ἀλλὰ εὐκόλως ξεχνάει καὶ παι-

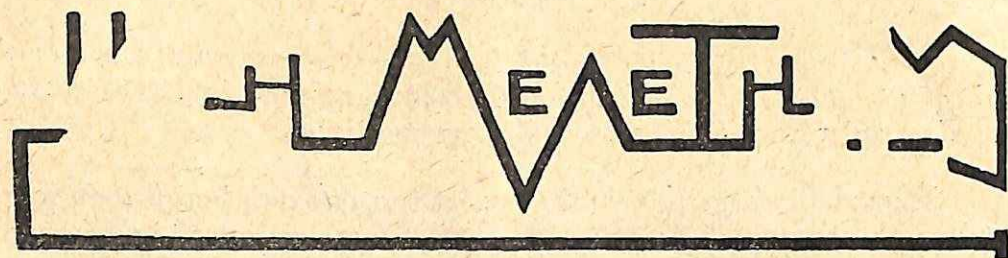
νει πάλι πρόθυμα στὸ ζυγὸ. Πλάνη. Γιατὶ ὅταν τὸ παιχνίδι τοῦτο ἐπαναληφθεῖ πολλὰς φορές, καὶ τὸ κουτότερο ἀκόμη θηρίο ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει καὶ τότε ἡ ὁρμὴ του δὲν ἔχει συγκρατημὸ.

Ἐπειτα, οἱ καιροὶ ἔχουν ἀλλάξει. Ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσι ἔχει ὑψώσει τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῶν λαῶν· ὁ τύπος καὶ τὸ ραδιόφωνο κρατοῦν τὰ πλήθη ἐνήμερα τῶν γεγονότων ποὺ διαδραματίζονται σ' ὁλόκληρη τὴν οἰκουμένη· ὁ πόνος καὶ οἱ πληγὲς τοῦ τελευταίου πολέμου ἔκαναν τοὺς ἀνθρώπους ὠριμότερους στὴν κρίσι καὶ δεξύτερους στὴν παρατήρησι. Δὲν εἶναι πιά τὰ ἀπλοῖκά καὶ ἀνίδια παιδιὰ ποὺ ξεγελοῦνται μὲ λόγια καὶ παιχνίδια. Εἶναι λάθος λοιπὸν νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ μεταχειρίζεται ἀπέναντί τους ἡ διπλωματία τὶς παλιές, τὶς ἀπαρχαιωμένες μεθόδους τοῦ δόλου καὶ τοῦ ἐκβιασμοῦ. Στὸ τέλος γελασμένος θὰ βγεῖ ὅχι τὸ κουτὸ θῦμα, ἀλλὰ ὁ δῆθεν σοφὸς θύτης. Ὅμως δὲν θὰ ὑπάρξει καιρὸς γιὰ μεταμέλεια: ὁ ὀλεθρος θὰ ἔχει συντελεσθεῖ...

Ὁ δυτικὸς λεγόμενος κόσμος ὑποφέρει σήμερα ὅχι τόσο ἀπὸ τὴν κατάτμησι τῶν δυνάμεών του, ὅσο ἀπὸ μιὰ βαθειὰ ἰδεολογικὴ κρίσι. Τὴν ὥρα ποὺ ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμι τῶν ἀντιπάλων του ἀναπτύσσεται μ' ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα, αὐτὸς σκοτώνει ἑναν-ἓνα τοὺς μεγάλους μύθους του μέσα στὴν ψυχὴ τῶν λαῶν ποὺ τὸν ἀποτελοῦν. Περισσότερο ὅμως καὶ ἀπὸ τὸ ψωμί, ὁ ἄνθρωπος πεινάει τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ἀπὸ τοῦ νεροῦ βασανιστικότερη εἶναι ἡ δίψα τῆς δικαιοσύνης. Φυσικὸ λοιπὸν εἶναι, ὕστερ' ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες διαψεύσεις, ν' ἀποστραφεῖ καὶ νὰ μισήσει ὅσους μυκτηρίζουν μὲ κυνισμό τὶς προσδοκίες του. Οἱ ὠραῖοι «μῦθοι», ὅταν ξεσκίζονται ἀπὸ τὰ βάνασα χέρια τῆς βίας καὶ τῆς μωρίας, ἐκδικοῦνται: τὸ κενὸ ποὺ ἀφήνουν γίνεται μένος, ὁρμὴ, πάθος — καὶ φέρνει τὸν κατακλυσμὸ.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ «ΑΝΑΜΝΗΣΕΩΣ» (II) *

Ἐχω ἤδη ἀναφέρει τὸ σπουδαιότατο χωρίο τοῦ «Μένωνος» 81d, ὅπου ἀναμφισβήτητα ἀναφέρονται δύο φάσεις («τὸ ζητεῖν... καὶ τὸ μανθάνειν») τῆς ἀναμνήσεως. Λεπτομερέστερη περιγραφή τῶν δύο τούτων σταδίων δίνεται στὸ 85 c. Ἡ ἀνάμνησις περιέχει δύο πράγματα, «τὸ ἀνακινεῖν» τις ἀληθινὰς γνώμες καὶ τὴ μετατροπὴ τους σὲ γνώση μὲ ἐπανειλημμένες ἐρωτήσεις. Ὅτι ὑπὸ τὴν πλήρη τῆς ἐννοια ἡ ἀνάμνησις περιέχει καὶ τις δύο αὐτὰς φάσεις, φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σωκράτης στὸ χωρίο αὐτὸ (τὸ τέλος τῶν ἐρωτήσεων του) περιγράφει ὡς «ἀνακίνηση ἐννοιῶν» ὅλες ὅσες ἀπαντήσεις κατόρθωσε νὰ πάρει ἀπὸ τὸ παιδί, τὸ δοῦλο: κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο διορθώνει ἐκ τῶν προτέρων τὸν ταυτισμὸ πού ἔκαμε τὸ στενὸ καὶ ἀπατηλὸ τῆς ἀναμνήσεως μὲ τὸ μετατρεπτικὸ μέρος τῆς ὅλης διαδικασίας στὸ 98a. Ἡ θεωρία λοιπὸν στὸν «Μένωνα» εἶναι ἀρκετὰ σαφὴς στὸ σύνολό της. Ἐντούτοις εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρήσουμε κάπως λεπτομερέστερα τὸ ζήτημα, ἂν ὁ «Φαῖδρος» ἔχει ὑπ' ὄψιν δύο παρόμοια στάδια — καὶ δικαιούμεθα κάπως νὰ τὸ περιμένουμε αὐτό, ἂν ὁ διάλογος καθ' ἑαυτὸν τὰ περιέχει σὲ πλήρη συμφωνία μὲ τὴ θεωρία πού ὑπάρχει στὸν «Μένωνα».

Στὸ τελευταῖο τοῦ ἀρθρο, πού ἀνέφερα ἤδη, ὁ κ. Gulley ἐπιμένει ὅτι τὰ περιέχει. Λέγει: «Ὁ «Φαῖδρος» μᾶς δείχνει καθαρὰ ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε ἀκόμη τὴν ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχουν δύο στάδια τῆς ἀναμνήσεως καὶ ὅτι ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐμπειρία περιορίζει τὸ κύρος της μόνο στὸ πρῶτο στάδιο». Εἶναι πιθανόν, κατὰ τὸν Gulley, ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέδιδε τώρα σὲ μιὰ λογικὴ χρῆση τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεως (σὲ περιπτώσεις ὅπου ὑπῆρχαν «σαφεῖς διὰ τῶν αἰσθητηρίων παραστάσεις») τὴν «ἀνακίνηση τῶν ἀληθινῶν γνώμων καὶ ἄφηνε τὸ δεύτερο καὶ τελικὸ στάδιο τῆς μετατροπῆς αὐτῶν σὲ γνώση σὲ μιὰ διαλεκτικὴ, ἐντελὴς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐμπειρίαν»¹. Δυστυχῶς ἡ γνώμη αὐτὴ βασίζεται ἐν μέρει σὲ κάπως ἀμφίβολη ἐρμηνεία τοῦ χωρίου ἐκείνου 249 c. ὅπου λέγεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος προσεγγίζει στὸν πλήρη ὁραματισμὸ τῶν τέλειων μυστηρίων καὶ γίνεται ἀληθινὰ τέλειος, ἅμα χρησιμοποιεῖ ὀρθὰ μερικὰ μέσα ἀναμνήσεως (ὑπομνήματα). Τὸ ζήτημα εἶναι, τί εἶναι αὐτὰ τὰ ὑπομνήματα. Ἰδέες ἢ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα; Τὰ συμφραζόμενα ἀφήνουν νὰ ὑπονοήσουμε «εἶδη» πού θὰ μπορούσαν τότε νὰ θεωρηθοῦν ὡς μέσα ἀναμνήσεως μὲ τὴν ἐννοια ὅτι εἶναι μέρη αὐτοῦ πού γίνεται ὁρατὸ «στὸν πλήρη ὁραματισμὸ τῶν τελείων μυστηρίων» (ἢ ὁ Πλάτων ἴσως ἐννοεῖ εἰδικὰς σχετικὰ Ἰδέες, πού ὁδηγοῦν στὸν ὁραματισμὸ σχετικῶς γενικῶν

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας, σελ. 39.
1. Op.cit., σ. 203.

Ἰδεῶν). Ὁ Gulley (ὅπως καὶ ὁ Hackforth)¹ θεωροῦν τὰ ὑπομνήματα ὡς τὰ ἀτελῆ αἰσθητὰ ἀντίγραφα τῶν Ἰδεῶν, ὅπως εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸν «Φαῖδωνα». Ἄν τὸ χωρίο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τότε ἡ χρησιμοποίησις τῆς κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίας (ἐκεῖ τουλάχιστο ὅπου οἱ ὑπάρχουσες καταστάσεις εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ πρῶτο στάδιο κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀναμνήσεως. Ἐχω τὴν ἰδέα, ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι ὀρθόν, πολὺ ἀμφιβάλλω ὅμως ἂν τὰ ὑπομνήματα τοῦ 249c μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἔτσι ὥστε νὰ τὸ ἐνισχύσουν. Ἡ σημασία τοῦ «τοιούτοις» στὴν κρίσιμη φράση «τοῖς... τοιούτοις... ὑπομνήμασιν» φαίνεται ὅτι συνάπτεται ἀχώριστα μὲ τὸν ὑπαινιγμὸ τῶν Ἰδεῶν τῆς προηγούμενης φράσεως. Ὑποθέτω ὅμως, ὅτι τὸ συμπέρασμα στηρίζεται ἀρκετὰ χωρὶς κανεῖς νὰ βασίζεται στὸ χωρίο τοῦτο. Λίγο πρίν, στὸ 249b, ὁ Πλάτων περιέγραψε ὡς ἀνάμνησιν (ἂν καὶ ὄχι τὴν πλήρη ἀνάμνησιν) τὴ διαδικασία τοῦ «συνάγειν» (συναίρειν) μίαν Ἰδέα ἀπὸ πλήθος ἀντιλήψεων (αἰσθήσεων). Πρέπει ἐπίσης νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὴ γλώσσα τοῦ 250a, ὅπου ἡ ἀνάμνησις περιγράφεται ὡς βασιζόμενη σὲ αἰσθητὰ ὁμοιώματα, μὲ λόγια πού θὰ ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ ὑπάρχουν στὸν «Φαῖδωνα». Τεῖνω, ἐπομένως, νὰ παραδεχθῶ ὅτι ὁ «Φαῖδρος» ἐξακολουθεῖ ν' ἀναγνωρίζει ὡς βάση τῆς ἀναμνήσεως «μιὰ λογικὴ χρῆση τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεως». Τὸ δεύτερο τώρα στάδιο τῆς ἀναμνήσεως ἂν ὁ Πλάτων δὲν διαίρει ἔδω ρητῶς τὴν ἀνάμνησιν σὲ δύο μέρη, τὸ γεγονός ὅτι ἡ χρῆση τῆς διαλεκτικῆς εἶναι τὸ παραπέρα στάδιο τῆς ἀναμνήσεως μπορεῖ νὰ ἐξαχθεῖ ἀπὸ δύο βασικὰς ἀρχὰς πού χαρακτηρίζουν τὸν «Φαῖδρον»: α) ὅτι εἴτε θεωρεῖ πάντοτε στὸν «Φαῖδρον» ὁ Πλάτων ὅτι ἡ συλλογὴ (τὸ συνάγειν) ξεκινάει ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους, ἢ ἀπὸ τὰ ἅτομα εἶδη, ἢ διαίρεσις θεωρεῖται ὡς ἕτερον εἶδος συλλογισμοῦ (265d). β) ὅτι τὸ συνάγειν καὶ διαίρειν εἶναι καὶ τὰ δύο ἑκφρασηθεῖας μανίας, δηλαδὴ τοῦ ἐρωτος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνάμνησις (264e-266b). Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν τις δύο αὐτὰς βασικὰς ἀρχὰς δὲν φαίνεται καὶ πάρα πολὺ ἐξεζητημένο νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ διαίρεση, ἀφοῦ αὐτὴ ἐπιτελεῖ γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ κατάλληλη διάρθρωση στὴ γνώση πού ἔχουμε τῶν Ἰδεῶν, ὅτι εἶναι ἓνα εἶδος «ἐδραιώσεως» τῆς γνώσεως πού ἔχουμε ἀναμνησθεῖ.

Βέβαια μπορεῖ νὰ ρωτήσῃ κανεῖς, ἂν ὁ Πλάτων, ὅταν περιγράφει τὸ πρῶτο στάδιο τῆς ἀναμνήσεως ὡς συλλογὴ ἀπὸ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῶν αἰσθήσεων, περιγράφει τὸ πρῶτο αὐτὸ στάδιο ὡς καθολικὸ ἢ ὄχι. Ἡ ἐρώτησις αὐτὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ν' ἀποφανθοῦμε τί σημασία ἔχει νὰ δεχτοῦμε ὅτι μερικὲς Ἰδέες δὲν ἔχουν παραστάσεις αἰσθητὰς (ὑπόθεσις αὐτῆς τῶν ἄκρων, τολμηρότερη ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅτι μερικὲς Ἰδέες δὲν ἔχουν σαφεῖς παραστάσεις αἰσθητὰς, καὶ πού ὁ Gulley κλίνει νὰ τὴν ἀποδώσει στὸν Πλάτωνα) καὶ β) ἀπὸ τὸ νὰ σκεφθοῦμε πόσον ἀσυμβίβαστο εἶναι αὐτὸ μὲ κεῖνο πού περιγράφει ὁ Πλάτων ὡς ἀνάμνησιν καὶ πού εἶναι πορεία ἐπαγωγικὴ, διὰ συλλογῆς στοιχείων (249b). Ὁ Gulley προχωρεῖ τόσο ὥστε νὰ ὑποστηρίξει ὅτι καὶ ἂν ἀκόμα ὅλες οἱ Ἰδέες εἶχαν παραστάσεις αἰσθητὰς, καὶ τότε, ἐφόσον ἀποδεχόμεστε τὴ θεωρία τοῦ «Φαῖδωνος», ἡ περιγραφή τῆς ἀναμνήσεως στὸ 249b θὰ εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀπατηλὴ.

Ἀς ἐξετάσω πρῶτα τὸ δεύτερο τοῦτο σημεῖο. Ὁ Gulley ἀποδίδει στὸν «Φαῖδωνα» (ὅτι ἐξυπονοεῖται ἄμεσα) τὴν περιεργὴ θεωρία ὅτι πρέπει πάντοτε νὰ ἐμπιστευόμεστε στὶς αἰσθήσεις, γιὰ τὴν ὁποιοδήποτε ἐμπειρία ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ὅπως περιέχει ὅπωσδήποτε καὶ κάποιο ἐννοιολογικὸ στοιχεῖο, εἶναι γι' αὐτὸ τὸ λόγο γνώση (ὑπὸ τὴν πλήρη σημασίαν) κάποιας Ἰδέας². Ἄν θεωρήσουμε κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ἀνάμνησιν, τότε εἶναι ἐντελὴς διάφορη ἀπὸ τὴν «ἐλλογὴν διαδικασίαν τῆς γενικεύσεως» πού περιγράφεται στὸν «Φαῖδρον». Σ' αὐτὴ τὴ γνώμη ὁ ἀπαντοῦσα ὅτι

1. Plato's «Phaedrus» (1952) σ. 86.
2. Gulley, op.cit., σελ. 198.

2. Τὸ χωρίο ἐξ ἄλλου τοῦ «Φαίδρου» 250d δὲν φαίνεται νὰ συμφωνεῖ ἐντελῶς μετὰ τὴν παραπάνω ἐρμηνεία. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι ἡ σοφία καὶ μερικὲς ἄλλες Ἰδέες (ἴσως ἠθικὲς ἐν γένει Ἰδέες) δὲν γίνονται ἀντιληπτές μετὰ τὴν ὅραση. Ἄν τὴν ὥρα εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποστηρίζουμε ὅτι ὑπάρχουν γενικὲς αἰσθητὲς παραστάσεις τέτοιων Ἰδεῶν, φαίνεται παράδοξο ὅτι ἀποκλείονται οἱ ὀπτικὲς παραστάσεις. Ἐπίσης

2. Ὁ Πλάτων δὲν λέγει στὸν «Φαίδωνα» τίποτα ποὺ νὰ μᾶς κάνει νὰ νομίζουμε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν βαθμοὶ ἐπίγνωσης τῶν Ἰδεῶν. Τὸ ἀντίθετο θὰ ἦταν φυσικὸ, ἅμα στοχασθοῦμε τὴ συνήθεια ποὺ ἔχει νὰ περιγράφει μιὰ τέτοια ἐπίγνωση μὲ ὅρους τῆς ὁρασης (συνήθεια ποὺ στὸν «Φαῖδρον» 247c-e φτάνει στὰ ἄκρα). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ γνώση τῶν Ἰδεῶν στὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος (π.χ. ἡ γνώση τῆς ἰσότητος) μοιάζει μᾶλλον μὲ τοῦ Russell τῇ «γνώσῃ διὰ

1. Gulley, op.cit., σελ. 204.

1. Op. cit., σελ. 197.
2. Op. cit., σελ. 199.

τῆς γνωριμίας» παρὰ μὲ τῇ «γνώσῃ ἐκ κρίσεων». Ἡ γνώση ἐννοούμενη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἔχει τὴν ὁλοκληρώση πού ἀπασχολοῦσε τὸν Πλάτωνα στὰ μεταγενέστερα συγγράμματά του. Ἡ συστηματικὴ γνώση ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπλή συναρμολόγησις (ἓνα εἶδος παραθέσεως) τῆς γνώσεως τῶν Ἰδεῶν ὡς τῆς ἰσότητος, τοῦ μεγέθους κ.ο.κ., ἀδιάφορο ἂν οἱ Ἰδέες ἀντιστοιχοῦν πρὸς ποιότητες ἢ σχέσεις. Ὅπως καὶ ἂν εἶναι ὅμως, στὸ 74c π.χ. ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν γνώση (τῆς ἰσότητος) ὡς ἀντιπροσωπευτικὴ μῆς ἐννοιολογικῆς στάσεως. Δὲ θέλει νὰ εἰπεῖ ὅτι κάθε ἀντίληψη εἶναι γνώση (ὑπὸ τὴν αὐστηρὴν σημασίαν) καὶ πολὺ λιγότερο ὅτι πρέπει νὰ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη σὲ κάθε αἴσθησι.

Ἐπομένως ὁ Πλάτων ὅχι μόνον δὲν λέγει ἢ ὑπονοεῖ ὅτι «οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἀξιόπιστες»: δὲν λέγει οὔτε ὑπονοεῖ ὅτι «οἱ αἰσθητὲς παραστάσεις εἶναι πάντοτε κατὰλληλες νὰ μᾶς βάλουν στὸ νοῦ Ἰδέες»¹ καὶ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ὑπονοεῖ ὅτι οἱ δύο αὐτὲς προτάσεις εἶναι ἰσοδύναμες. Κατ' ἀκολουθίαν, ὅπως πραγματεύεται τὰ ἐπὶ μέρους αἰσθητὰ στὸν «Φαῖδωνα», εἰσάγει ἓνα σχετικῶς νέο στοιχεῖο συγκριτικὰ μὲ τὸν «Μένωνα», ἀλλὰ ἐπειδὴ συμβιβάζεται μὲ ὅσα ἄλλα λέγονται στὸν «Φαῖδρον» γὰρ τὴν αἰσθητηριακὴ ἀντίληψη, τοῦτο μπορεῖ λογικὰ νὰ θεωρηθεῖ ὡς χαρακτηριστικὸ τῆς θεωρίας περὶ ἀναμνήσεως, πού ὁ τελευταῖος διάλογος τὴν ἀναπτύσσει παραπέρα.

Ἄν καὶ δὲν μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε μὲ πεποίθησι ὅποιανδήποτε ἀνάπτυξη στοὺς διαλόγους αὐτοὺς, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσουμε τοὺς διάφορους τρόπους, μὲ τοὺς ὁποίους στοὺς τρεῖς διαλόγους ἀναφέρει ὁ Πλάτων τίς Ἰδέες, ἢ ὅπως-δήποτε κι' ἂν ὀνομάσουμε τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀναμνήσεως. Στὸν «Μένωνα» ἴσως καὶ στὸν «Φαῖδωνα» ἀσφαλῶς εἶναι —σὰ νὰ πούμε— «πρότυπα», ἐφόσον εἶναι ὀντότητες πού ἔχουν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ πού ἐξηγοῦν τὴ διαφορὰ κατηγορίας². Στὸν «Μένωνα» 73e—75a ὁ Πλάτων δὲν φαίνεται νὰ ἀποδίδει «κατηγορικὴ» διαφορὰ μεταξὺ «στρογγυλότητος» καὶ τοῦ «στρογγυλοῦ», οὔτε μεταξὺ «χρώματος» καὶ τοῦ «λευκοῦ». Στὸν «Φαῖδωνα» τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀναμνήσεως στὸ κύριο παράδειγμα πού διάλεξε εἶναι «αὐτὸ τὸ ἴσον», ἐκεῖνο πού εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἴσον καὶ παράλληλον μὲ αὐτὸ εἶναι «ἂ θρυλοῦμεν αἰεὶ, καλὸν τέ τι καὶ ἀγαθὸν καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη οὐσία» (76d). Ἐντούτοις στὸ 74c βρίσκουμε ἐκείνη τὴν περίεργη ἐρώτησι: «αὐτὰ τὰ ἴσα ἔστιν ὅτι αἰσά σοι ἐφάνη, ἢ ἡ ἰότης ἀνιούσης;» Στὸ τελευταῖο μέρος τῆς ἐρώτησεως αὐτῆς ὁ Πλάτων δὲν ἐρωτᾷ ἀπλῶς, ἐὰν σ' αὐτὸ ἢ σὲ ἄλλο παρόμοιο παράδειγμα μπορεῖ κανεὶς νὰ παρασυρθεῖ ὥστε νὰ παραβεῖ τὸ Νόμο τῆς Ἀντίθεσεως θεωρώντας τὸ π ὡς μὴ—π· ἐκεῖνο πού πραγματικὰ ἐρωτᾷ εἶναι, ἂν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀποδώσῃ στὸ π ἓνα κατηγορούμενο μὴ—π, ἐρώτησις ἀκόμα πιὸ πολὺ πλοκή καὶ μαζὶ συγκειμένη. Ἐὰν βέβαια ἡ φράσις αὐτὴ θεωρηθεῖ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανένας ὅτι ὁ Πλάτων ἤξερε καλὰ τὴν διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ «τέλεια ἐπὶ μέρους» καὶ στὴν «ἰδιότητος». Ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα ἡ σημασία τοῦ «αὐτὰ τὰ ἴσα» εἶναι ἀρκετὰ σαφής, ἢ σύγχυση ὅμως μεταξὺ τοῦ «αὐτὸ τὸ ἴσον» καὶ τοῦ «ἰσότητος» παραμένει ἄλυτη. Στὸν «Φαῖδρον» ἐξ ἄλλου, ὅσο ξέρω, τέτοια σύγχυση δὲν ὑπάρχει. Τὸ ὄντως ὄν, ἡ οὐσία πού εἶναι τὸ ὑποκείμενο τῆς ἀληθινῆς «ἐπιστήμης», εἶναι «ἀχρώματος τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφής»: καὶ ὡς παραδείγματα τοῦ ὄντως ὄντος φέρονται «αὐτὴ δικαιοσύνη», «σωφροσύνη» καὶ «ἐπιστήμη» ἀκόμα (247c-d). (Ἐντούτοις ἀκόμα καλύτερο θὰ ἦταν ἂν ἀνάμεσα στὰ παραδείγματα ὁ Πλάτων περιελάμβανε ρητῶς καὶ τὴν «στρογγυλότητα» καὶ τὴν «ἰσότητα»).

1. Παραθέσεις ἀπὸ τὸν Guley, op. cit., σελ. 199.

2. Τοῦτο εἶναι σαφέστατο στὸν «Πρωταγόρα» (πρβλ. 330 b, c), ὅπου ἡ «δικαιοσύνη» π.χ. λέγει ὅτι εἶναι «πράγμα τι» πού καθ' ἑαυτὸ εἶναι «δίκαιον».

Ἡ μεταφυσικὴ σημασία τῶν τρόπων αὐτῶν τοῦ λέγειν μπορεῖ νὰ συζητηθεῖ καλύτερα σὲ κάποια πλατύτερη πραγματεία. Ἐδῶ θὰ περιορισθῶ σὲ ἓνα σχόλιο. Ἡ ὕψις τῆς φράσεως «αὐτὸ τὸ ἴσον» μᾶς θέλγει, γιὰτὶ εἶναι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἓνα εἶδος ἱστορικοῦ συνδέσμου ἀνάμεσα στὴ χρῆσι τῶν γενικῶν ὅρων (ὅπως «ἴσος») καὶ στὴ χρῆσι ἀφηρημένων ὅρων στὸν ἐνικό (ὅπως «ἰσότης»). Εἶναι αἰώνιο θέμα συζήτησεως ἐὰν ἡ χρῆσι ἐνὸς γενικοῦ ὅρου (π.χ. «ἴσος») μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχτοῦμε στὴν ὄντολογία μας μιὰν ἀντίστοιχη ἀφηρημένη οὐσία «ἰσότητα». Ἡ χρῆσι ἐνὸς ἀφηρημένου ὅρου στὸν ἐνικό, ὑποστηρίζεται μερικὲς φορές ὅτι μᾶς ἀναγκάζει¹. Καὶ «αὐτὸ τὸ ἴσον» σὲ τί μᾶς ἀναγκάζει; Αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὄντολογικῶς ἐντελὴς ἀμφίβολη ἔκφρασις πού εἰπώθηκε ὡς τώρα.

Ἐπιθυμῶ νὰ τελειώσω μὲ λίγα λόγια γιὰ δύο ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῆς ἀναμνήσεως, πού συνήθως δὲν τὰ πολυπροσέχουν: εἶναι α) τὸ κριτήριο τοῦ «καλῶς ἐρωτᾶν» (Φαῖδων 73a) καὶ β) τὸ πρόβλημα τῶν ἄνευ ὁρισμοῦ ὅρων κατὰ τὴν συζήτησι, ὅπως τὸ βλέπει ὁ Σωκράτης.

α) Στὸν «Φαῖδωνα» 73a ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐρωτηθοῦν μὲ τὸν πρέποντα ὀρθὸν τρόπο, θὰ μᾶς εἰποῦν μόνοι τους τὴν ἀλήθειαν. Ποιὸ εἶναι τὸ κριτήριο τοῦ ὀρθῶς ἐρωτᾶν; Ὁ Πλάτων στὸν «Μένωνα» δὲν λέγει γι' αὐτὸ τίποτα τὸ θετικό. Στὸ 84d φαίνεται ὅτι λέγει πῶς οἱ ἐρωτήσεις δὲν πρέπει νὰ κατευθύνουν—«φύλαττε δέ, ἂν πού εὔρης με διδάσκοντα καὶ διεξιόντα αὐτῶν...». Αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται στὸ 85d. Στὸ 85c λέγει ὅτι τὸ ἐρωτᾶν πρέπει νὰ γίνεται «πολλάκις... καὶ πολλὰκι»—ἀλλὰ οὔτε τοῦτο μᾶς λέγει γιὰ τὸ εἶδος τῆς ἐρώτησεως. Φαίνεται καθαρὰ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν δίνει κανένα τυπικὸ, ἐκ τῶν προτέρων κριτήριο τοῦ «καλῶς ἐρωτᾶν». Πραγματικὰ μπορεῖ νὰ εἶναι σφάλμα νὰ ἐκφέρει κανεὶς γνώμη ὅτι θέλει νὰ ἀποκλείσει κατευθυντήριες ἐρωτήσεις ὡς τέτοιες. Ὅταν ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι τὸ παιδί δὲν πρέπει νὰ διδασκῇ, φαίνεται ὅτι τὸ «διδασκῇ» τὸ ἐννοεῖ μὲ ἐντελὴς τυπικὴν σημασίαν. Τὸ παιδί δὲν πρέπει νὰ πληροφορεῖται, δηλαδὴ νὰ ὀδηγεῖται πρὸς τὴν ἀλήθειαν μὲ κατηγορικὰς προτάσεις. Οἱ ἐρωτήσεις ὅμως μποροῦν νὰ εἶναι ἀπεριόριστες, ὅσο θέλει ὁ ἐρωτῶν, φτάνει μόνον τὸ πρόσωπο στὸ ὅποιο ἀπευθύνονται νὰ τις καταλαβαίνει. (Ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ ἀποψη, ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Πλάτωνος ἢ κάπως αἰνιγματικὴ στὴ μορφὴ τῆς ἐρώτησεως μᾶλλον παρὰ στὴ μορφὴ τῆς ἐκθεσεως, σημαίνει ὅτι ἔδινε μεγάλη σημασία στὸ νὰ βάζει τὸ μαθητὴ ἐντελὴς μέσα στὴ διαδικασία τῆς ἐκπαίδευσεως). Ὁ γενικὸς λοιπὸν σκοπὸς τοῦ ἐρωτᾶν εἶναι νὰ ἐπιτελέσει μιὰν «δέσιν» ὀρθῶν (ἀληθινῶν) γνωμῶν «αἰτίας λογισμῶν» (Μένων 98a). Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ θέτειν ἐρωτήσεις γιὰ νὰ δοθεῖ ἀπάντησις ἴσως νὰ σημαίνει, τουλάχιστο ἐν μέρει, μιὰ συμμετοχὴ στὴν ἀνάμνησιν, πού τὴν ἔχει ἤδη ἐπιτελέσει ὁ ἐρωτῶν. Φτάνει τὸ πρόσωπο πού ἐρωτᾶται νὰ θυμᾶται, αὐτὸ καὶ μόνον ἐνδιαφέρει· ἡ μέθοδος αὐτὴ μπορεῖ ν' ἀναγνωρίζεται στὰ δικαστήρια, μὰ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἀναγνωρίζεται. Τὸ κάτω κάτω ἡ ἀνάμνησις ὑπόκειται σὲ δοκιμὰς (πρβ. Φαῖδων 76b, Μένων 97d-98a).

Γυρίζω τέλος σὲ κάτι πού μοιάζει μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς πραγματείας καὶ προβάλλω τὴν ἐρώτησι: «Κατὰ πόσον ὁ Σωκράτης θεωρεῖ τὴν ἀναζήτησι τῶν ὁρισμῶν ὅτι συμπίπτει μὲ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ὁρισθείσης ἐννοίας;». Τεῖνω νὰ δεχθῶ ὅτι ὁ Πλάτων τοῦ «Φαῖδρου» εἶναι κατὰ πολὺ πιθανότερον νὰ ὑποστηρίξει ὅτι συμπίπτουν, παρὰ ὁ Πλάτων τοῦ «Μένωνος» καὶ τοῦ «Φαῖδωνος». Στὸν «Φαῖδρον» ἀναγνωρίζει ὅτι πρέπει νὰ μελετήσουμε τὴ διάρθρωσι τῶν Ἰδεῶν μιὰ μελέτη τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς τῆς διάρθρωσεως (μποροῦμε νὰ συμπεράνομε) μπορεῖ νὰ καταγραφῇ σὲ μιὰ σειρὰ ὁρισμῶν κατὰ γένος καὶ εἰδοποιὸν διαφορὰν. Καὶ μόνον ἡ ἐσχατὴ Ἰδέα ἢ οἱ ἐσχατεῖς Ἰδέες θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐνόρασεως μᾶλλον παρὰ ὁρισμοῦ.

1. Πρβλ. π.χ. W. V. Quine «From a Logical Point of View», 1953, σελ. 76.

Στὸν «Μένωνα» ὅμως καὶ στὸν «Φαίδωνα» ἡ ἀνάμνησις φαίνεται ὅτι τείνει πρὸς τὴν ἐνόραση τῆς κάθε Ἰδέας χωριστὰ καὶ ἀφηρημένα. Πόσο λοιπὸν μακριὰ μπορεῖ ὁ ὁρισμὸς νὰ μᾶς φέρει πρὸς αὐτὴ τὴν ἐνόραση;

Στὴν ἀρχὴ τοῦ «Μένωνος» ὁ Σωκράτης φαίνεται ὅτι ἔχει ἐπίγνωση τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ὁρίων τοῦ ὁρισμοῦ. Στὸ 75c ἐπιτρέπει στὸν Μένωνα νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸν ὁρισμὸν ποὺ δίνει τοῦ «σχήματος» μὲ τὸ λόγο ὅτι περιέχει ἓνα ὄρον ἀνόριστο καὶ ἀμφισβητήσιμο, τὸν ὅρο «χρόα». Στὸ 79b-c ὁ Σωκράτης ἀμφισβητεῖ καὶ αὐτὸς τὸν ὁρισμὸν τῆς «ἀρετῆς» ποὺ δίνει ὁ Μένων, μὲ τὸν λόγο ὅτι ἀποτελεῖ φαῦλο κύκλο. Ὁλόκληρο τὸ χωρίο ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ θέμα τοῦ ὁρισμοῦ μπορεῖ νὰ παραφρασθεῖ ὡς ἑξῆς: Ἐνῶ ὁ ὁρισμὸς πρέπει ν' ἀποβλέπει πάντοτε στὸ νὰ χρησιμοποιεῖ ὄρους «ὧν ἂν προσομολογῇ εἰδέναι ὁ ἐρωτώμενος» (75d) καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκφυλισθεῖ σὲ κενολογίες «κατὰ Γοργίαν» (76c-e), πάντοτε ὑπάρχει ἡ δυσκολία νὰ συναντοῦμε ὄρους ποὺ δὲν ἐδόθηκε ὁ ὁρισμὸς τους καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κυρίως ἀδύνατο σημεῖο: ὁ ὁρισμὸς ν' ἀποτελεῖ φαῦλο κύκλο. Ποιὸ λοιπὸν εἶδος ὁρισμοῦ εἶναι δυνατόν; Ἐκεῖνο ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν εἶναι ἀμεση ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, παρὰ ἡ θεωρία περὶ ἀναμνήσεως. Τὸ ἀποκορύφωμα τῶρα τῆς ἀναμνήσεως εἶναι ἡ ἐπιτέλεση ἔργων σὰν ἐκεῖνα ποὺ συσταίνει ὁ Σωκράτης μὲ τὰ τελευταῖα του λόγια— «αὐτὸ καθ' αὐτὸ ζητεῖν τί ποτ' ἐστὶν ἀρετή». Ἡ ἀρετὴ «αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν» μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐνόρασης, εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ εἶναι ἀντικείμενο ὁρισμοῦ; Μποροῦμε νὰ δώσουμε ὁρισμὸν μιᾶς Ἰδέας ἀφηρημένα καὶ ἐν ἀπομονώσε; Στὸ στάδιο αὐτὸ ὁ Πλάτων ἀπλουστάτα δὲν μιλεῖ γιὰ τὸ ζήτημα (ζήτημα μεθοδολογικόν), τί εἶδους ὁρισμὸς ἀπαιτεῖ ἡ ἀνάμνησις, καὶ ἐπομένως οὔτε καὶ γιὰ τὸ ζήτημα κατὰ πόσον ὁ ἐπιτυχὴς ὁρισμὸς καὶ ἡ ἀνάμνησις συμπίπτουν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θεωρεῖ ὅτι οἱ Ἰδέες συλλαμβάνονται ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μὲ σαφήνεια, ὅταν εἶναι ἐντελῶς ξεχωριστὲς μᾶλλον παρὰ σὲ πολὺ ἢ λίγα καθορισμένο συστηματικὸ συσχετισμὸ μὲ ἄλλες Ἰδέες.

Ἀπὸ τὴν βαθύτερη ἀποψη ὁ ὁρισμὸς φαίνεται ὅτι καὶ δυνατός εἶναι καὶ συνάμα προσωρινός ὑπὸ ἐντελῶς καθορισμένη σημασία, γιατί ἡ τελικὴ ἐνόραση τῆς γενικώτατης Ἰδέας ἢ τῶν γενικώτατων Ἰδεῶν ἐνδέχεται νὰ εἶναι πέρα ἀπὸ ὅποιονδήποτε ὁρισμὸν. Κατὰ τὴν παλαιότερη ἀποψη ἡ ἐνόραση κάθε χωριστῆς Ἰδέας ἐνδέχεται νὰ εἶναι πέρα ἀπὸ ἓναν ἀντίστοιχο χωριστὸ ὁρισμὸν (ἂν υποθέσουμε ὅτι εἶναι δυνατός ἓνας παρόμοιος ὁρισμὸς). Κ' ἐτσι ἐδῶ μπορούμε νὰ εἰποῦμε (μὲ τρόπο παράδοξο ἀλλὰ ὄχι ἐντελῶς ἀναληθῆ) ὅτι ἡ παρούσα στὴ συζήτηση ὄρων, ποὺ δὲν ἐδόθηκε ὁ ὁρισμὸς τους, θὰ εἶναι ἡ ἀρχή, ταυτοχρόνως καὶ τὸ τέλος κάθε χωριστῆς ἐρευνας. Ἡ δυσχέρεια ὅμως αὐτὴ δὲν μπορούσε πλέον νὰ αἰφνιδιάσῃ τὸν Πλάτωνα τῶν νεώτερων διαλόγων, τὸν Πλάτωνα ποὺ κατέγινε μὲ τὸ θέμα αὐτό, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν ὁρολογία τῶν μεταγενέστερων φιλοσόφων μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ: «ἡ σχέσις τῶν ἰδεῶν».

G. P. HENDERSON

Μετάφρ. Ε.Π.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΩΠΑ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΧΡΕΟΣ

Στὴ δημοσιουπάλληλική μου δράση μοῦ ἔτυχαν δυὸ ἐπεισόδια μὲ δυὸ Ὑπουργοὺς τῆς Παιδείας. Τὸ πρῶτο μὲ τὸν κ. Θ. Τουρκοβοσίλη στὰ 1933 καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὸν κ. Κ. Γεωργακόπουλο στὰ 1936 καὶ 1937. Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ στὴν πρώτη ματιὰ φαίνονται προσωπικά, καὶ μὲ τὸ δίκιο του θὰ συλλογιστῇ κανεὶς, γιατί νὰ δημοσιεύωνται μὲ γενικότερες κάπως ἀξιώσεις πράγματα, ποὺ τὸ πολὺ σὲ ἀτομικὰ ἀπομνημονεύματα θὰ εἶχαν τὴ θέση τους. Ὅταν ὅμως ὁ ἀναγνώστης διαβάσῃ τὸ περιεχόμενο, θὰ ἰδῇ πὼς καὶ τὰ δυὸ ἐπεισόδια, ὅσο καὶ ἂν αἰτία τους εἶναι ἡ ιδιοσυγκρασία ἐνὸς ἀτόμου, στὸ βάθος πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ δημοτικισμό καὶ τὴ σχέση του μὲ τὴν Πολιτεία. Ἔτσι τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο συνυφαίνεται καὶ ἀπλώνεται σὲ ὁλόκληρη ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ κίνηση, καὶ στὰ δυὸ ἐπεισόδια ἔχομε ἓνα μέρος ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες ποὺ κάνει καὶ πρέπει νὰ κἀνῃ ἡ κίνηση αὐτή, ὥσπου νὰ νικήσῃ ὁριστικά· κι ἔχομε ἀκόμα καὶ βασικὲς τῆς ἀρχῆς, ποὺ πρέπει νὰ τονίζωνται ὥσπου νὰ γίνουν κοινὴ πίστις.

Εἶναι ὅμως καὶ ἄλλος ἀκόμα λόγος ποὺ ἐπιβάλλει τὴ δημοσίευσή αὐτή. Καὶ τὰ δυὸ ἐπεισόδια ἀπαντοῦν τὸ καθένα ἀπὸ ἄλλη ἀποψη σ' ἓνα γενικὸ πρόβλημα, ποὺ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τοῦ δημοτικισμοῦ κι ἔχει μεγάλῃ σημασία γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ κίνηση τοῦ τόπου μας καὶ τὴν προκοπὴ του. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση, τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴ σκλαβιά της, σκλαβιά στὸ νόημα τῆς υπαλληλικῆς πειθαρχίας. «Πειθαρχία καὶ χρέος» μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ σχετικὸς τίτλος, ἂν καὶ στὸ πρῶτο μόνον ἐπεισόδιον μιλοῦν τὰ κείμενα καθαρότερα καὶ πιὸ ἄμεσα γιὰ τὸ θέμα αὐτό.

Δυὸ λόγια ἀκόμα γιὰ τὴ γλώσσα ποὺ ἔγραψα σὲ ὅσα ἔγγραφα ἔστειλα στὸ Ὑπουργεῖο. Τὰ ἔγραψα στὴν καθαρεύουσα, ὄχι γιατί ἔχω τὴ γνώμη ὅτι δὲν μπορεῖ ἡ ἐπίσημη ἀλληλογραφία μὲ κρατικὲς Ἀρχὲς νὰ γίνεταί στὴ δημοτικὴ. Σ' αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει κανένας νόμος, κι ἔχει τὸ δικαίωμα καὶ ὁ ἰδιώτης καὶ ὁ υπάλληλος νὰ γράφῃ ὅποια ἀπὸ τὶς δυὸ γλώσσες θέλει. Ἀλλοτε καὶ ἀναφορὲς καὶ ἐκθέσεις μου στὸ Ὑπουργεῖο τὶς ἔγραψα στὴ δημοτικὴ. Δὲν τὸ ἔκαμα ὅμως στὴν περίστασι αὐτή, γιατί δὲν ἔπρεπε μὲ τὴ γλωσσικὴ μορφή νὰ δώσω στοὺς Ὑπουργοὺς ἀφορμὴ παραμερίζοντας τὸ κύριο ζήτημα νὰ μοῦ γυρίσουν πίσω τὰ ἔγγραφα ἢ νὰ μὴν τὰ προσέξουν. Ἐδῶ τὸ κύριο ἦταν τὸ περιεχόμενο, καὶ σ' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ περιοριστῇ κάθε σχετικὴ ἐνέργεια καὶ δική μου καὶ τῶν Ὑπουργῶν.

Ι. ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

Ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας ὑποβάλλει στὰ νομοθετικὰ σώματα ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, ποὺ ἓνας καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου, εἰδικὸς στὰ προβλήματα αὐτά, ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ἂν ψηφιστοῦν θὰ βλάψουν τὴν ἐκπαίδευσιν. Νομίζει χρέος του νὰ φωτίσῃ τὴν κοινὴ γνώμη καὶ δημοσιεύει τὶς κρίσεις του στὸν τύπο. Ὁ Ὑπουργὸς βρῖσκει τὴν ἐργασία τοῦ καθηγητῆ ἀντιπειθαρχικὴ, τὸν καλεῖ σὲ ἀπολογία καὶ

τὸν τιμωρεῖ. Ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ βγαίνουν μερικὰ ἐρωτήματα σημαντικά, ποὺ μποροῦμε νὰ τὰ συγκεντρώσουμε στὸν τίτλο «Πειθαρχία καὶ χρῆς». Πειθαρχία ὅχι γενική, παρὰ περιορισμένη στοὺς ὑπαλλήλους, καὶ μάλιστα σὲ ὁρισμένους ὑπαλλήλους, τοὺς ἐπιστήμονες, καὶ ἀκόμα ἐπιστήμονες ὅχι μὲ δίπλωμα μόνον, παρὰ καὶ μ' ἐπιστημονικὴ σκέψη καὶ συνείδηση. Ἐχει δικαίωμα ἕνας τέτοιος ἐπιστήμονας, καὶ μάλιστα καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, νὰ μιλήσῃ δημόσια σὲ τέτοια περίπωση; Ἐχει μόνον δικαίωμα ἢ καὶ χρῆς; Ἡ πρέπει ν' ἀντικρίσῃ τὴν ὑπαλληλικὴν πειθαρχία ὅπως ὁ Ὑπουργός, καὶ ἀπὸ φόβο μήπως σκοιτάρῃ στὸ νόημά της νὰ σκύβῃ τὸ κεφάλι καὶ νὰ σωπάσῃ; Αὐτὸ εἶναι τὸ σωστὸ νόημα τῆς ὑπαλληλικῆς πειθαρχίας; Πειθαρχία θὰ εἴπῃ σκληριά, ποὺ πιέζει τὴ συνείδηση ἑνὸς ἐπιστήμονα καὶ τοῦ ἐπιβάλλει τὴ σιωπὴν, ἀκόμα καὶ σὲ ζητήματα ποὺ θὰ βλάψουν τὸν τόπο του; Κάνει ἔτσι τὸ χρῆς του καὶ στὴν ἐπιστήμην καὶ στὴν Πολιτείαν καὶ στὸν τόπο; Στὴν ἐπιστήμην ποὺ σκοπὸς της εἶναι νὰ γυρεύῃ τὴν ἀλήθειαν, στὴν Πολιτείαν ποὺ δὲν πρέπει ν' ἀποφασίζῃ ἀμελέτητα καὶ νὰ ἐφαρμόζῃ μέτρα ποὺ δὲ συμφέρουν στοὺς πολίτες της; Μπορεῖ μὲ τέτοιο νόημα τῆς πειθαρχίας νὰ σταθῇ καὶ νὰ προκόψῃ ἐπιστήμην; Μπορεῖ ἡ ἐπιστήμην νὰ εἶναι γόνιμη γιὰ τὴ ζωὴ; Τὴν ἀπάντησιν σὲ τέτοια ἐρωτήματα τὴ δίνουν τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύω παρακάτω, καὶ προπάντων ἡ ἀπολογία μου καὶ τὸ σκεπτικὸ τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας.

Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1933 ὁ Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. Τουρκοβασίλης πέρασε ἀπὸ τὴ Βουλὴ χωρὶς καμιά ἀντίρρηση τρία σημαντικὰ νομοσχέδια¹. Ὅταν ἦταν νὰ συζητηθοῦν στὴ Γερουσίαν τὰ νομοσχέδια αὐτά, ἔγραψα στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 21 καὶ 22 Σεπτεμβρίου δύο ἄρθρα μὲ τὸν τίτλο «Ἡ νέα ἐκπαιδευτικὴ ἀπόπειρα». Ὁ σκοπὸς μου ἦταν νὰ φωτίσω τὴν κοινὴ γνώμην, καὶ προπάντων τὸ δεύτερο νομοθετικὸ σῶμα, γιὰ τὴν πραγματικὴ σημασίαν ποὺ θὰ εἶχαν τέτοιες προτάσεις, ἂν γίνονταν νόμοι τοῦ κράτους.

Α'. Ἡ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

Ἀριθ. Πρωτ. 53417

Ἀθῆναι τῇ 30 Σεβρίου 1933

Πρὸς

Τὸν κ. Ἀλέξ. Δελμούζον

Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Διὰ δύο ἄρθρων ὑμῶν, δημοσιευθέντων εἰς τὰ φύλλα τῆς 21 καὶ 22 Σεπτεμβρίου ἐ. ἔ. τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Ἐλεύθερον Βῆμα» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ νέα ἐκπαιδευτικὴ ἀπόπειρα» «ἀνεφάρμοστος καὶ βλαβερὰ» ἐπιχειρήσατε νὰ ἐπικρίνῃτε τὰ ὑποβληθέντα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ψηφισθέντα ἤδη ὑπὸ τῆς Βουλῆς νομοσχέδια «περὶ διδακτικῶν βιβλίων», «περὶ ἀστικῶν σχολείων» καὶ «περὶ παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν».

Καὶ εἶναι βεβαίως δικαίωμα παντὸς ἐπιστήμονος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐξευρέσεως τῆς ἀληθείας.

Ἐπειδὴ ὁμως σκοπὸς τῶν μνημονευθέντων ἄρθρων ὑμῶν, ὡς προκύπτει τό-

1. Τὸ ἕνα «περὶ ἰδρύσεως παιδαγωγικῶν ἀκαδημιῶν», τὸ ἄλλο «περὶ ἀστικῶν σχολείων» καὶ τὸ τρίτο «περὶ διδακτικῶν βιβλίων».

σον ἐκ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἀνευλαβοῦς διατυπώσεως αὐτῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἐπικαίρου δημοσιεύσεώς των ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας, καθ' ὧς ἐπέκειτο ἡ συζήτησις τῶν νομοσχεδίων ἐν τῇ Γερουσίᾳ, ἦτο οὐχὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις κατὰ κρατικῶν μέτρων, ἡ πράξις δ' ὑμῶν αὕτη διὰ τὸν λόγον τοῦτον συνιστᾷ τὸ πειθαρχικὸν παράπτωμα τῆς παραβάσεως τοῦ καθήκοντος.

Ἐπειδὴ παράβασιν καθήκοντος ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι προέβητε εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν μνημονευθέντων μὴ ἐπιστημονικῶν καὶ ἐπὶ ὁρισμένῳ ἀντιπειθαρχικῷ σκοπῷ γραφέντων ἄρθρων ἄνευ ἀδείας τῆς προϊσταμένης ὑμῶν ἀρχῆς, εἰς ἣν ἠδύνασθε νὰ ὑποβάλλετε πρωτίστως τὴν γνώμην σας.

Ἐπειδὴ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς περὶ γλώσσης διατάξεως ὡς μελλούσης νὰ καταστήσῃ «ἀγλώσσους» τοὺς μαθητάς, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς γλώσσης τοῦ Κράτους καὶ τοῦ ἡμερησίου τύπου ὡς «ιερογλυφικῆς καὶ ἀντεθνικῆς», ἡ παραπομπὴ καὶ υἱοθέτησις παρ' ὑμῶν ὅλως ἀνοικείου καὶ ὑβριστικῆς ἐπικρίσεως δημοσιευθείσης ὑπὸ ἀπολυθέντος ὑπαλλήλου τοῦ Ὑπουργείου¹ συνιστᾷ τὸ πειθαρχικὸν παράπτωμα τῆς ἀναρμόστου διαγωγῆς.

Ἐπειδὴ γενικῶς πρόκειται περὶ ἐπικρίσεως μὴ ἀρμοζούσης εἰς δημόσιον ὑπάλληλον, καὶ δὴ καθηγῆτὴν Πανεπιστημίου καὶ παιδαγωγόν, ἀλλὰ συνειδητῆς προσπαθείας πρὸς διασυρμὸν καὶ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ὑπὸ τὴν ψήφον τῶν νομοθετικῶν σωμάτων νομοθετικῆς ἐργασίας τῆς Κυβερνήσεως.

Διὰ Ταῦτα

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει καὶ τὰ ἄρθρα 1 καὶ 2 τοῦ ἀπὸ 17 Ἰουλίου 1930 διατάγματος «περὶ πειθαρχικῆς δοσιδικίας τοῦ διδακτικοῦ κλπ. προσωπικοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», καλοῦμεν ὑμᾶς εἰς ἀπολογίαν, ὑποβληθησομένην ἡμῖν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς λήψεως τῆς παρουσίας ἐπὶ ταῖς ἂνω παραβάσεσι.

Ὁ Ὑπουργός

Θ. Τουρκοβασίλης

Β'. Ἡ ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΜΟΥ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1933

Πρὸς τὸ Σ/τὸν Ὑπουργεῖον Ὁρησκευμάτων καὶ Παιδείας

Ἀθῆνας

Κύριε Ὑπουργέ,

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀπὸ 30 Σεπτεμβρίου ἐ. ἔ. ἐγγράφου ὑμῶν, δι' οὗ μὲ καλεῖτε εἰς ἀπολογίαν διὰ δύο ἄρθρα, τὰ ὅποια ἐδημοσίευσά εἰς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἔκρινά τὰ νομοσχέδια περὶ διδακτικῶν βιβλίων, περὶ παιδαγωγικῶν ἀκαδημιῶν καὶ περὶ ἀστικῶν σχολείων, λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς ὑμᾶς τ' ἀκόλουθα:

1. Τοῦ Ε. Κακούρου.

Ὑπ' οὐδενός, ὑποθέτω, ἀμφισβητεῖται ὅτι καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου ἱστάμενος πραγματικῶς εἰς τὸ ὕψος τῆς θέσεώς του δὲν εἶναι μόνον διδάσκαλος τοῦ εἰδικοῦ κλάδου μὲ τὸν ὁποῖον ἀσχολεῖται, ἀλλὰ καὶ πνευματικὸς ὁδηγὸς τοῦ ἔθνους του. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης ὁμῶς ἀποστολῆς του ἐκτὸς τοῦ δικαιώματος νὰ ἐκφέρῃ δημοσίᾳ τοὺς στοχασμούς του, δικαιώματος στοιχειώδους παρεχομένου εἰς πάντα Ἑλληνα πολίτην, ἔχει πρὸς τοὺς τοῦτο ἀπαράιτητον, νὰ διαφωτίξῃ τὴν κοινωνίαν ὅχι μόνον περὶ ζητημάτων ἐχόντων στενῶς ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ περὶ ζητημάτων τῶν ὁποίων ἡ σημασία εἶναι γενικωτέρα.

Ἡ ὑποχρέωσις δ' αὕτη γίνεται ἀκόμη μεγαλυτέρα, ἂν τὰ ζητήματα, εἰς τὰ ὁποῖα νομίζει εἰς καθηγητὴς ὅτι δύναται καὶ ὀφείλει νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην, δὲν ἔχουν μόνον θεωρητικὴν ἀλλὰ καὶ πρακτικὴν σημασίαν μεγάλην. Καὶ τοιαῦτα εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὰ παιδαγωγικὰ προβλήματα, τῶν ὁποίων πολλὰ ἀναφέρονται συχνότατα εἰς ἠθικὰ καὶ εἰς ὕλικά ἀκόμη συμφέροντα ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας. Σκοπὸς ἐπομένως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τῶν τοιούτων προβλημάτων δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐν τῷ ἐγγράφῳ ἀναφερομένη « ἀνέυρεσις τῆς ἀληθείας », κατὰ δηλαδὴ ἐντελὴς ἀφηρημένον, ἀλλὰ καὶ ἡ συγκεκριμένη, ἡ πρακτικὴ ὠφέλεια τῆς παιδείας. Ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ σχετικὸς διαφωτισμὸς πρέπει νὰ γίνεται ἐγκαίρως τόσον, ὥστε νὰ ἐμποδίζεται ἐνδεχομένη τυχὸν ζημία τῆς ἐκπαίδευσως. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω θὰ ἔπρεπε ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει νὰ μοῦ καταλογισθῇ ὡς « παράβασις καθήκοντος », ἐὰν ἔπραττον τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἐκείνου διὰ τὸ ὁποῖον κατηγοροῦμαι, ἐὰν δηλαδὴ ἀπέφευγον ἢ καὶ ἐβρόδυνον νὰ ἐκφράσω δημοσίᾳ τὴν γνώμην μου καὶ νὰ διαφωτίσω τὴν κοινωνίαν, καὶ ἰδίως τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῶν συνεπειῶν νομοσχεδίων ἀναφερομένων εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς παιδείας καὶ τὰ σχολικὰ προγράμματα, εἰς ζητήματα δηλαδὴ σοβαρότατα καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως. Ἐξ ὧν ἐξέθεσα ἀνωτέρω ἐφάνη ποῖον ἦτο τὸ πνεῦμα καὶ ποῖος ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῶν δημοσιευθέντων ἄρθρων μου, ἐφάνη ἐπομένως πόσον ἀστήρικτος εἶναι ὁ ἐν τῷ ἐγγράφῳ γενόμενος χαρακτηρισμὸς τοῦ σκοποῦ μου ὡς « ἀντιπαιδαγωγικοῦ ». Οὐδὲ δύναται νὰ στηριχθῇ ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἄρθρων « μὴ ἐπιστημονικῶν », ἀφοῦ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐν λόγῳ ἄρθρων, οὔτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενον οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν μορφήν αὐτῶν. Ἐξ ἴσου ὁμῶς ἀβάσιμος εἶναι καὶ ὁ ἄλλος ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ διατύπωσις τῶν ἄρθρων εἶναι « ἀνευλαβής » καὶ ὅτι δι' αὐτῶν ἔγινε ἡ συνειδητὴ προσπάθεια πρὸς « διασυσμὸν τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας τῆς Κυβερνήσεως », ἰσχυρισμὸς πρὸς στήριξιν τοῦ ὁποίου οὐδὲν θετικὸν γεγονός προσάγεται, οὐδὲ καὶ μίᾳ φράσει ἢ καὶ λέξει, ἂν καὶ ἐπ' αὐτοῦ βασίζεται ἡ βαρεῖα κατηγορία τῆς « ἀναρμόστου διαγωγῆς ». Διότι δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονός πραγματικὸν τὸ ἀναφερόμενον ὅτι νιοθέτησα εἰς ὅλα τῆς τὰ σημεῖα « ὑβριστικὴν ἐπίκρισιν » τῶν νομοσχεδίων δημοσιευθέντων ὑπὸ ἀπολυθέντος ὑπαλλήλου τοῦ Ὑπουργείου. Πρῶτον ὁ κ. Κακούρος, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται ἐνταῦθα, δὲν εἶναι μόνον ἀπολυθεὶς ὑπάλληλος

καταργηθείσης θέσεως, καὶ ὅχι ἀσφαλῶς ὁ πρῶτος τυχὸν ὑπάλληλος, ἀλλὰ καὶ παιδαγωγός, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ ἠθικὸν κῦρος εἰς ὁλόκληρον τὸν ἐκπαιδευτικὸν κόσμον εἶναι, καὶ πολὺ δικαίως, ἀναμφισβήτητον. Ἐπειτα τὰ ἄρθρα τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Κακούρου, παρὰ τὴν δορυμύτητα τοῦ ὕψους των καὶ ἄλλας τυχὸν ἐλλείψεις αὐτῶν, ἀποτελοῦν **πραγματικὴν μελέτην, τὴν μόνην** μέχρι τοῦδε ἀναλυτικὴν μελέτην τῶν νομοσχεδίων. Καὶ τέλος εἰς τὰ ἄρθρα μου ἀναφέρω ρητῶς ὅτι δὲν νιοθετῶ τὴν μελέτην αὐτὴν **εἰς ὅλα τῆς τὰ σημεῖα**, διότι αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ὁ περιορισμὸς, ὁ ὁποῖος γίνεται εἰς τὴν ἐξῆς περικοπὴν τοῦ πρώτου μου ἄρθρου: « Ἀντίθετα μὲ τὴν πρόθεσιν τοῦ νομοθέτη τὰ νομοσχέδια τοῦ θὰ βλάψουν... **τὴν ἴδια γνώμην** υποστήριξε καὶ ὁ κ. Κακούρος σὲ πέντε ἄρθρα του ἀναλύοντας συστηματικὰ τὸ κάθε νομοσχέδιο. **Στὶς περισσότερες παρατηρήσεις** ποὺ κάνει καθὼς καὶ στὴ γενικὴ του κρίσιν συμφωνῶ μαζί του, **κι ἔτσι τὸν ἀναγνώστη ποὺ θέλει νὰ μελετήσῃ εἰδικώτερα** τὴν γὰρ αὐτὴ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια, μπορῶ νὰ τὸν παραπέμψω στὴ λεπτομερεῖα ἀνάλυσιν τοῦ κ. Κακούρου ».

Τὸ λεχθὲν ἀνωτέρω ὅτι οὐδεμία καὶ φράσις ἢ καὶ λέξις προσάγεται πρὸς ὑποστήριξιν τῆς κατηγορίας ἐπὶ ἀναρμόστῳ διαγωγῇ οὐδεμίαν ἐνέχει ὑπερβολήν. Διότι τὸ λεγόμενον ὅτι ὁ « χαρακτηρισμὸς τῆς περὶ γλώσσης διατάξεως ὡς μελούσης νὰ καταστήσῃ τοὺς μαθητὰς ἀγλώσσους, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐπισήμου ἡμῶν γλώσσης καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἡμερησίου τύπου ὡς ἱερογλυφικῆς καὶ ἀντεθνικῆς... συνιστᾷ τὸ πειθαρχικὸν παράπτωμα τῆς ἀναρμόστου διαγωγῆς » εἶναι δι' ἐμὲ τοῦλάχιστον τελείως ἀκατανόητον, καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶ ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω πιστῶς ἀπεδόθη ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὅτι σχετικὸν ἔγραψα εἰς τὰ ἄρθρα μου¹.

Δὲν δύναμαι δηλονότι νὰ ἐννοήσω πῶς εἶναι δυνατόν χαρακτηρισμοὶ καὶ κρίσεις περὶ γλώσσης τινὸς καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς διδασκαλίας τῆς ν' ἀποτελοῦν παράπτωμα, καὶ δὴ ἀναρμόστον διαγωγῆς, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν εἶναι ὁρθοί. Καὶ τοῦτο καταντᾷ ἔτι πλέον ἀκατανόητον, ὅταν οἱ χαρακτηρισμοὶ αὗτοι καὶ αἱ κρίσεις εἶναι ἀπόρροια βαθυνάτων ἐπιστημονικῶν πεποιθήσεων, καὶ ἀκόμη περισσότερον ὅταν ὑποστηρίζονται ὑπὸ μακρᾶς σειρᾶς λογίων καὶ ἐπιστημονικῶν τυχόντων, ὅταν πηγάζουν ἀπὸ ὁλόκληρον ἐκπολιτιστικὸν ρεῦμα καὶ ἐπικυροῦνται ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων.

Διότι — διὰ ν' ἀναφέρω μόνον ὅσα σχετικὰ ἐτόνισα καὶ εἰς τὰ ἄρθρα μου — εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφισβήτησεως: α) Ὅτι ἡ καθαρυνόσα χωρίζει ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως τὸ ἔθνος εἰς δύο ἄνισα μέρη, ἀφοῦ ὁ λαὸς εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ τὴν μάθῃ, καὶ ἂν ἀκόμη θυσιάσῃ διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν κάθε ἄλλην οὐσιαστικὴν μόρφωσιν του. β) Ὅτι τὴν καθαρυνόσαν δύναται νὰ τὴν μάθῃ καὶ τὴν μα-

1. Τὰ σχετικὰ μέρη τῶν ἄρθρων μου ἔχουν ὡς ἐξῆς: « ὅσο γιὰ τοὺς νόμους, τὰ δημοῖον καὶ ἰδιωτικὸν δικαίον ἔγραφα κ.τ.λ., αὐτὰ οὔτε νὰ τὰ μαγέψουν δὲν μποροῦσαν, ἦσαν ἱερογλυφικά ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς ἀποφοίτους τῶν ἐλληνικῶν σχολείων ». Καὶ « ... γλώσσα ποὺ χωρίζει τὸ ἔθνος σὲ γραμματισμένους καὶ ἀγράμματος, γλώσσα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὴ μάθῃ τὸ ἔθνος ὁλόκληρο παρὰ μονάχα μίαν ἐλάχιστην μειοψηφίαν... εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ τὴν μάθῃ ».

θάνει πραγματικῶς ἐλαχίστη μόνον μειοψηφία Ἑλλήνων. γ) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐσχηματίσθη, δὲν εἶναι καὶ δι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν μειοψηφίαν καθολικὸν ἐκφραστικὸν ὄργανον τῆς ζωῆς της, ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ ὅλας τὰς ψυχικὰς της ἀνάγκας, ἐκφράζει δὲ μόνον ὀρισμένους συμβατικὰς κυρίως ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τοῦτο πάλιν ἐντελῶς τυπικὰ καὶ ἄψυχα. δ) Ὅτι ἐπομένως δὲν εἶναι γλῶσσα ζωντανή, καὶ ὡς τοιαύτη δὲν δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ καλῶς ἕνα λαὸν ζωντανόν, νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὸν πολιτισμὸν της. ε) Εἰδικώτερον δὲ προκειμένου διὰ τὴν παιδείαν εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβήτησεως δι' ὅσους ἔχουν ζήσει τὸ σχολεῖον, τὸ παιδί καὶ τὴν τραγωδίαν τῆς ψυχῆς του, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς καθαρευούσης εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ὄχι μόνον δὲν μανθάνουν καμίαν γλῶσσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καθὼς γράφω εἰς τὰ ἄρθρα μου διὰ τῆς τοιαύτης γλωσσικῆς διδασκαλίας «τὸ παιδικὸ μυαλὸ παραμορφώνεται, ξεχαρβαλώνεται ὅλως διόλου».

Κατόπιν τῶν δεδομένων αὐτῶν ἔρχεται ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα ὅτι ἂν ἔθνος σημαίνει ὅλους τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ ὄχι μόνον ἐλαχίστην μειοψηφίαν αὐτῶν, ὅτι ἂν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι πράγματι ἔθνος ζωντανόν, τότε ἡ καθαρεύουσα δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε καὶ θὰ γίνῃ ποτὲ γλῶσσα ἐθνική· καὶ ἀκόμη ὅτι πᾶσα προσπάθεια ἐπαναφορᾶς τῆς καθαρευούσης εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἐμποδίζει τὴν πραγματικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, προξενεῖ δηλαδὴ ζημίαν μεγίστην. Ἐξ αὐτῶν τούτων ὅμως τῶν πραγμάτων πηγάζει καὶ ἡ πίστις τοῦ δημοτικισμοῦ ὅτι πᾶσα προσπάθεια ἐπαναφορᾶς τῆς καθαρευούσης δὲν δύναται εἶναι μέτρον προσωρινόν, καὶ ἀκόμη ἡ πίστις ὅτι γλῶσσα ὅλης τῆς παιδείας καὶ γενικώτερον ἐκφραστικὸν ὄργανον τοῦ πολιτισμοῦ μας εἰς ὅλας του τὰς ἐκδηλώσεις πρέπει νὰ γίνῃ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα. Διότι, καθὼς ἔγραψον εἰς τὰ ἄρθρα μου, «χωρὶς αὐτὸ δὲ θὰ μπορέσωμε ποτὲ ν' ἀποκτήσωμε σχολεῖο ζωντανὸ καὶ δικό μας, ποὺ νὰ δίνῃ ἀληθινὰ ἐθνικὴ καὶ οὐσιαστικὴ μόρφωση, χωρὶς αὐτὸ δὲ θὰ μπορέσῃ ποτὲ ἡ πνευματικὴ καὶ γενικώτερα ἡ ψυχικὴ μας ζωὴ νὰ σταθῇ στὰ δικά της πόδια, νὰ δουλευτῇ, νὰ προκόψῃ».

Ἐμακρογρόσησα, κύριε Ὑπουργέ, διότι ἡ παροῦσα ὑπόθεσις δὲν εἶναι μόνον ὑπόθεσις ἀτομική, ἀλλ' ἔχει καὶ πολλὴν γενικώτερον χαρακτῆρα. Πρῶτον αἱ πεποιθήσεις αἱ ὁποῖαι τίθενται ὑπὸ κατηγορίαν, εἶναι ἀντιλήψεις ἢ καὶ αἰτήματα κατηγορικὰ πηγάζοντα ἀπὸ ὁλόκληρον ἐκπολιτιστικὸν ρεῦμα καὶ ἔχοντα μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ τόπου μας. Καὶ δεύτερον εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἐὰν τὸ ἀναφαίρετον δικαίωμα παντὸς πολίτου νὰ ἐκφράζῃ δημοσίᾳ τὰς γνώμας του τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ διὰ τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, ἢ ἐὰν νοηθῇ ὡς ὑφιστάμενον τοῦτο δι' αὐτοὺς μόνον ἐφ' ὅσον ἐκφράζονται γινώμαι σύμφωνοι πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς ὑπηρεσίας, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο τοῦ λοιποῦ ἀδύνατος εἰς τοὺς πανεπιστημιακοὺς διδασκάλους ἡ τελεία ἐκπλήρωσις τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν.

Εὐπειθέστατος

Α. Π. Δελμούζος

Γ'. Η ΤΙΜΩΡΙΑ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Νοεμβρίου 1933

Ἀριθ. πρωτ. 63781

Πρὸς τὸν κ. Ἀλέξ. Δελμούζον
Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει :

1) τὸ ἄρθρ. 1 καὶ 2 ἐδ. 1 τοῦ ἀπὸ 17 Ἰουλίου 1930 διατάγματος «περὶ πειθαρχικῆς δοσιδικίας τοῦ διδακτικοῦ καὶ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης».

2) τὸ ὑπ' ἀρ. 53417 τῆς 30 Σεπτεμβρίου ἐ. ἔ. ἔγγραφον ἡμῶν, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς ἀπολογία διὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἐκτιθεμένας παραβάσεις.

3) τὴν ἀπὸ 19 Ὀκτωβρίου ἐ. ἔ. ἀπολογία ὑμῶν, ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 740 τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1933 ἀναφορᾶς τοῦ κ. πρυτάνεως τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ ὑμῶν ἀνομολογεῖτε ὅτι σκοπὸς τῶν δημοσιευθέντων ἄρθρων ὑμῶν ἦτο ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου τῆς Κυβερνήσεως «περὶ διδακτικῶν βιβλίων».

Ἐπειδὴ σκοπίμως ἐγένετο ἡ δημοσίευσις τῶν ἄρθρων ὑμῶν εἰς ἀντιπολιτευομένην ἐφημερίδα ὑπὸ τοὺς ἐντυπωσιακοὺς καὶ ὑβριστικοὺς τίτλους «ἡ νέα ἐκπαιδευτικὴ ἀπόπειρα» («Ἑλεύθερον Βῆμα» 21-9-33) «ἀνεφάρμοστος καὶ βλαβερά» («Ἑλεύθερον Βῆμα» 22-9-33) τὴν παραμονὴν τῆς συζητήσεως τοῦ βασιλικοῦ νομοθετήματος τοῦ Ὑπουργείου «περὶ διδακτικῶν βιβλίων» εἰς τὴν Γερουσίαν, ἐνθα ἠλπίζατε ὅτι ἡ ἀντίδρασις ὑμῶν θὰ εὗρισκε μέζονα ἀπήχησιν.

Ἐπειδὴ ἡ προᾶξις ὑμῶν αὕτη ἀποτελεῖ παράβασιν καθήκοντος, διότι, ἂν ἀνεγνωρίζετο εἰς τὸν δημόσιον ὑπάλληλον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ — διὰ μέσων οἷα τὰ ἀνωτέρω — τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ γνώμην ἐπὶ τῶν κυβερνητικῶν μέτρων, τὰ ἀπετέλει τοῦτο ἄρησιν τῆς ἐννοίας τοῦ Κράτους καὶ θὰ ὠδήγει εἰς τὴν ἀναρχίαν. Μάλιστα δὲ εἰς περίπτωσιν, οἷα ἡ προκειμένη, καθ' ἣν τοιαύτη ἐνέργεια θὰ ἀπεδεικνύετο ἀντικειμένη εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἐλλήνων γονέων καὶ κηδεμόνων καὶ γενικώτερον τὴν λαϊκὴν θέλησιν, ἐφ' ὅσον τὰ κυβερνητικὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια ἐνεκρίθησαν καὶ ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ.

Ἐπειδὴ ἡ παραπομπὴ εἰς ὑβριστικὴν κριτικὴν ἀπολυθέντος ὑπαλλήλου τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Ὑπουργείου ὑπὸ τὸν τίτλον «μεσαιωνικὸς κατευθύνσεις στὴν ἐκπαίδευση» καὶ ἡ υἱοθέτησις ταύτης γενικῶς — ὡς καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ σας ὁμολογεῖτε — παρὰ λεπτομερεσιάζοντας ἐπιφυλάξεις, ἀποτελεῖ ὡσαύτως ἔμμεσον διασυρμὸν τῶν κυβερνητικῶν νομοθετημάτων, καὶ δὴ τοῦ ὑπὸ τὴν ψῆφον τῆς Γερουσίας «περὶ διδακτικῶν βιβλίων».

Ἐπειδὴ καὶ περὶ ἐτέρου νομοθετήματος τοῦ Ὑπουργείου, τοῦ νόμου «περὶ

1. Γιά τὸν ἐξωφρενικὸν τρόπο πού ψηφίστηκε τὸ νομοσχέδιο «περὶ διδακτικῶν βιβλίων» βλ. Πρακτικά Γερουσίας 2 Νοεμβρίου 1933. Ψήφισαν 65, οἱ 33 εἶπαν «ναί», 31 «ὄχι» καὶ 1 ἀρνήθηκε νὰ ψηφίσῃ.

παιδαγωγικῶν ἀκαδημιῶν», ἀποφαίνεσθε χωρὶς ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τρόπον δογματικὸν καὶ ἐμπαθῆ, ἀνάξιον ἐπιστήμονος, καὶ δὴ καθηγητοῦ τῶν παιδαγωγικῶν, ὅτι καὶ τοῦτο ὑπηρετεῖ... «γλωσσοεκπαιδευτικοὺς σκοποὺς καὶ... τὸν ψευτοκλασικισμόν», καίτοι ἔδει νὰ γνωρίζετε ὅτι ἡ δημοδιδασκαλικὴ μόρφωσις ἐπὶ μεταγυμνασιακῆς βάσεως καθιερώθη ἤδη εἰς πάντα σχεδὸν τὰ πεπολιτισμένα κράτη, συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας¹».

Ἐπειδὴ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου προσεπαθήσατε νὰ διασύρετε καὶ ἕτερον ἐκπαιδευτικὸν μέτρον, τὸν νόμον «περὶ ἀστικῶν σχολείων», ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς προηγηθείσης ἀνερματίστου καὶ αὐτοσχεδίου ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς — ἧς καὶ ὑμεῖς οὐχὶ ἀνεύθυνος — δι' ἧς κατηργήθησαν ἑκατοντάδες ἑλληνικῶν σχολείων, χωρὶς νὰ δοθῇ τὸ πρῆπον ἀντιστάθμισμα εἰς τὰς δεκάδας χιλιάδων τῶν τέκνων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς μέσης ἀστικῆς τάξεως, πλὴν ὀλίγων τινῶν διαφημισθέντων «γεωργικῶν σχολείων», τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν ὁποίων οἰκτρὸν τὸ κατάντημα, ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ τῶν ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν διδασκάλων.

Ἐπειδὴ παρὰ βασιν καθήκοντος ἀποτελεῖ καὶ ἡ προᾶξις ὑμῶν, ὅτι προέβητε εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐν λόγῳ ἀντιπειθαρχικῶν ἄρθρων ἄνευ ἀδείας τῆς προϋσταμένης ὑμῶν ἀρχῆς.

Ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀπολογίας ὑμῶν δὲν ἀποσείετε καὶ τὴν ἄλλην κατηγορίαν ὅτι ἐπεδείξατε ἀνάρμοστον διαγωγὴν χαρακτηρίζοντες εἰς τὰ ἄρθρα ὑμῶν τὴν περὶ γλώσσης διάταξιν τοῦ νομοσχεδίου «περὶ διδασκικῶν βιβλίων» ὥς μέλλουσαν νὰ καταστήσῃ τοὺς μαθητὰς «ἀγλῶσσους», τὴν δὲ γλώσσαν τοῦ κράτους ὥς «ἱερογλυφικὴν» καὶ «ἀντεθνικὴν», διότι οὐ μόνον δὲν ἀρνεῖσθε τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖτε νὰ ἀποδείξετε αὐτὸν ὥς ἀληθῆ.

Διὰ ταῦτα

Ἐπιβάλλομεν ὑμῖν τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν προστίμου ἔσου πρὸς τὸν μηνιαῖον μισθὸν ὑμῶν.

Ὁ Ὑπουργὸς
Θ. Τουρκοβασίλης.

(Ἀκολουθεῖ)

Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ

1. Καὶ ὅμως στὰ ἄρθρα μου ἔλεγα πολὺ καθαρὰ ὅτι θὰ ἐξετάσω τὰ νομοσχέδια ἀπὸ μιὰ μόνο ἀποψη, τὴ γλωσσική.

Ὁ Jean Piaget στὰς Ἀθήνας

Ἡ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ ΣΤΟ ΠΑΙΔΙ

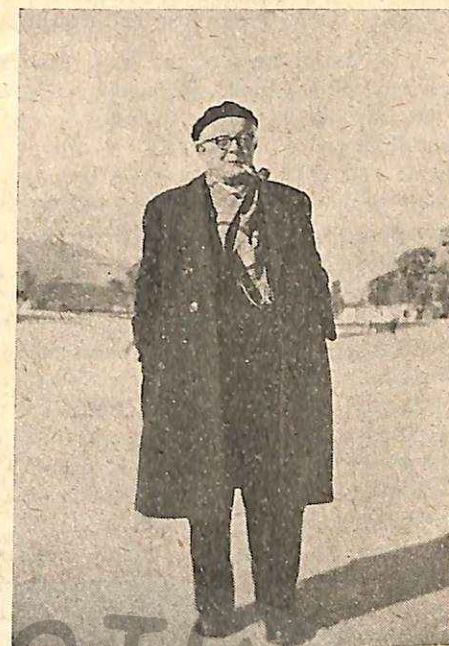
Προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν Μορφωτικὸ Σύλλογο «Ἀθηναῖον» ὁ καθηγητὴς τῆς Ψυχολογίας στὰ Πανεπιστήμια Γενεύης καὶ Παρισίων κ. JEAN PIAGET ἦρθε στὰς Ἀθήνας καὶ ἔδωσε δύο διαλέξεις (20 καὶ 22 Μαρτίου) με θέμα: «Ἡ ἐξέλιξη τῆς νοήσεως στὸ παιδί». Τὶς ὁμιλίες τοῦ Ἑλβετοῦ ψυχολόγου παρακολούθησε πυκνὸ καὶ ἐκλεκτὸ ἀκροατήριον.

Τὸν κ. J. Piaget παρουσίασε στὸ κοινὸ πού εἶχε κατακλύσει τὴν αἴθουσα τοῦ «Ἀθηναίου» ὁ κ. Ε. Π. Παπανοῦτσος με τὴν ἐξῆς προσλαλιά:

«Κυρίες καὶ Κύριοι, ὅταν — ἐδῶ κ' ἓνα τέταρτο αἰῶνα — προλόγιζα τὴ διάλεξη πού ἐπρόκειτο νὰ δώσει στὸ Σύλλογο Ἑλλήνων Ἐκπαιδευτικῶν Ἀλεξανδρείας, στὴν Αἴγυπτο, ὁ Ed. Claparède, ὁ μεγάλος Ἑλβετὸς Ψυχολόγος, ὁ δάσκαλος ὅλων μας στὴν Ἐπιστήμην τοῦ Παιδιοῦ, ἔλεγα: «Κάθε θρησκεία ἔχει τὴν προνομιακὴ χώρα της, τὴν ἅγια γῆ της· ἡ Παλαιστίνη τῆς Παιδαγωγικῆς εἶναι ἡ Ἑλβετία, ἡ χώρα τοῦ Rousseau καὶ τοῦ Pestalozzi». Ἡ φράση αὕτη ἔρχεται στὴ μνήμη μου τώρα πού ὀφείλω νὰ προλογίσω τὴ διάλεξη ἐνὸς ἄλλου διαπρεπῆ καθηγητῆ Ἑλβετοῦ πού κι' αὐτὸς ἀφιέρωσε τὸ μεγάλο του τάλαντο καὶ τὸν ἀνεξάντλητο μόχθο τοῦ εἰδικὰ στὴν Ψυχολογία τοῦ Παιδιοῦ. Φαίνεται ὅτι αὕτη ἡ μικρὴ ἀλλὰ τόσο ὠραία χώρα, ἡ Ἑλβετία, διατηρεῖ ἀκόμη τὸ σπάνιον προνόμιον νὰ γεννᾷ μεγάλους δασκάλους τῆς Ἐπιστήμης τῆς Παιδείας.

Μιλώντας στὸ ἀκροατήριον πού παρακολουθεῖ τὰ δημόσια μαθήματα τοῦ «Ἀθηναίου», καθὼς καὶ σὲ πρόσωπα πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν Ψυχολογία, δὲν νομίζω ἀπαραίτητο νὰ παρουσιάσω με πολλὰ λόγια τὸν ἀποψινὸ μας ὁμιλητὴ. Τὰ βιβλία τοῦ κ. Jean Piaget, πού ἔχουν ἤδη μεταφραστεῖ καὶ δημοσιευτεῖ σὲ πολλές γλώσσες, τοῦ ἐξασφάλισαν — δικαίως — μιὰ τέτοια παγκόσμια φήμη, ὥστε, καὶ λίγος ἂν ἔχει κανεὶς διαβάσει ἓνα ὁποιοδήποτε Ἐγχειρίδιον Ψυχολογίας τοῦ Παιδιοῦ, γνωρίζει κιόλας τὸ ὄνομα του καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ ἔργου του. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μακρᾶς σταδιοδρομίας του ὡς πειραματικοῦ ἐρευνητῆ καὶ ὡς πανεπιστημιακοῦ δασκάλου, τὸ πρόβλημα πού τὸν ἀπασχόλησε με πάθος καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ὡς ψυχολόγο ἦταν νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξη τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν τοῦ παιδίου, τὴ διαμόρφωση τῶν πνευματικῶν του δεξιοτήτων. Οἱ ἐργασίες του ἀπάνω στὸ θέμα τοῦτο, διεισδυτικὲς καὶ πρωτότυπες, διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη με τρόπο πού τὸν φέρνει ὅλο καὶ πλησιέστερα πρὸς τὰ κύρια σημεῖα τοῦ προβλήματος καὶ τοῦ ἐπιτρέπει ν' ἀνοίξει καινούργια προοπτικὴ, ὅχι μόνον στὴν ἔρευνα τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ στὴ διαφώτιση τῶν βασικῶν ζητημάτων πού σχετίζονται με τὴν ὕψη καὶ τὸ ρυθμὸ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἀρκεῖ ν' ἀπαριθμήσει κανεὶς τὰ βιβλία πού ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Jean Piaget σ' αὐτὸ τὸν τομέα τῆς πειραματικῆς Ψυχολογίας, γιὰ νὰ καταλάβει ἀμέσως τὴς διαστάσεις τῆς ἀπέραντης ἐργασίας του καὶ γιὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξία της. Ἴδου μερικοὶ τίτλοι:

1. «'Η γλώσσα και ή σκέψη στο παιδί».
2. «'Η κρίση και ο συλλογισμός στο παιδί».
3. «'Η παράσταση του κόσμου στο παιδί».
4. «'Η φυσική αιτιότητα στο παιδί».
5. «'Η ήθικη κρίση στο παιδί».
6. «'Η γέννηση της διάνοιας στο παιδί».
7. «'Η κατασκευή της πραγματικότητας στο παιδί».
8. «'Ο σχηματισμός του συμβόλου στο παιδί», κτλ. κτλ.

Αλλά οι έρευνες του κ. J. Piaget δεν περιορίστηκαν μόνο σε ζητήματα της Ψυχολογίας του παιδιού. Διαπαιδαγωγημένος από της Φυσικές Έπιστήμες ενδιαφέρθηκε συμβολή του στην πρόοδο αυτών των επιστημών και ή φέρω έδω τη διδασκαλία του στη Σχολή των Φυσικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου της Γενεύης (από το 1929 έως το 1939): Ιστορία του επιστημονικού στοχασμού, και τα συγγράμματά του «Πραγματεία Λογικής» και «Εισαγωγή στη γενετική Έπιστημολογία» (τρεις τόμοι) που έχουν υψηλή φιλοσοφική αξία.

Είναι απόλυτα αδύνατο να δώσει κανείς μέσα σε ένα σύντομο πρόλογο όλες τις λεπτομέρειες της επιστημονικής σταδιοδρομίας του κ. Jean Piaget. Γιατί ή δραστηριότητα, όπως και ή ευρυμάθειά του, δεν γνωρίζει όρια. Σε ηλικία 29 ετών (γεννήθηκε το 1896) διορίστηκε καθηγητής της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας και της Φιλοσοφίας των επιστημών στο Πανεπιστήμιο της γενετείρας του Neuchâtel. Από το 1940 κατέχει την έδρα της πειραματικής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης. Από το 1938 έως το 1951 έδιδε Ψυχολογία και Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο της Λωζάννης, καθώς και Κοινωνιολογία στη Σχολή οικονομικών και κοινωνικών επιστημών της Sorbonne και σήμερα σηκώνει τα βάρη δύο καθηγητικών έδρων ταυτοχρόνως, στα Πανεπιστήμια της Γενεύης και των Παρισίων. Παράλληλα είναι Διευθυντής του «Διεθνούς Γραφείου Παιδείας» της Γενεύης, Πρόεδρος της Διεθνούς Έταιρίας Έπιστημονικής Ψυχολογίας και Συνδιευθυντής του «Ινστιτούτου Jean - Jacques Rousseau» της Γενεύης, όπου έκαναν και κάνουν τις παιδαγωγικές σπουδές τους πολλοί Έλληνες Έκπαιδευτικοί.

Αυτός είναι ο διαπρεπής ψυχολόγος που θα έχουμε την τιμή και την ευχαρίστηση να ακούσουμε απόψε από το βήμα του Αθήναιου.

Καταχωρίζουμε εδώ την περίληψη των δύο όμιλων του κ. Jean Piaget για την «Έξελξη της νοήσεως στο παιδί». Έχει φιλοτεχνηθή από τη μαθήτριά του κυρία Φανή Αλιβιζάτου.

Μεταξύ περιβάλλοντος και ατόμου υφίσταται σχέση ψυχολογικής ισορροπίας. Όταν ή ισορροπία αυτή διασπασθή, τότε το άτομο δρᾷ, και διά της συμπεριφοράς του τείνει να επαναφέρει την διαταραχθεϊσαν ισορροπία. Η συμπεριφορά του ατόμου μπορεί να χαρακτηρισθῇ ως το προϊόν μιας έναλλαγής μεταξύ υποκειμένου και έξωτερου κόσμου. Όργανο αυτής της ψυχολογικής έναλλαγής είναι ή νόηση. Για να συλλάβη κανείς, από ψυχολογικής πλευράς, τον μηχανισμό λειτουργίας της νοήσεως, θα πρέπει να παρακολουθήση την εξέλιξή της.

Τέσσερα στάδια διακρίνομε σ' αυτή την εξέλιξη.

Το πρώτο, μέχρι ηλικίας δύο ετών, είναι το αίσθησιο-κινητικό. Το δεύτερο, από 2 έως 7 περίπου ετών, είναι το στάδιο της συμβολικής και

έποπτικής σκέψεως. Το τρίτο, από 7 έως 13 περίπου ετών, είναι το στάδιο των συγκεκριμένων διανοητικών πράξεων. Και το τέταρτο, από 13-14 ετών και πάνω, είναι το στάδιο των ειδολογικών διανοητικών πράξεων.

Η αίσθησιο-κινητική νόηση συνίσταται στην αντίληψη διά μέσου των αισθήσεων και των κινήσεων. Οι πρώτες αντιδράσεις ενός νεογέννητου είναι αντανakλαστικές. Διά της άφομοιώσεως νέων στοιχείων σ' αυτές δημιουργούνται οι πρώτες συνήθειες του βρέφους. Έξ ου και ή υπόθεση ότι οι συνήθειες αποτελούν ένα πρώτο γεγονός συμπεριφοράς που αποτελείται από πολλές συνειρμικές σχέσεις. Η νόηση υποτίθεται ότι προέρχεται από την απόκτηση όλο και περισσότερων και πολυπλοκώτερων συνειρμών.

Ίδου ένα παράδειγμα για τη νοητική κατάσταση του παιδιού στο στάδιο αυτό. Ένα βρέφος (3-6 μηνών) βρίσκεται μέσα στην κούνια του. Από πάνω κρέμεται μια σειρά κουδουνιών, που είναι δεμένα με ένα κορδόνι. Το μωρό πιάνει το κορδόνι και το τραβά. Έκπληκτο ακούει τον θόρυβο. Ξανατραβά το κορδόνι και ξανακούει τον θόρυβο. Έπαναλαμβάνει τις ίδιες κινήσεις πολλές φορές, χωρίς να καταλαβαίνει βεβαίως τίποτε από τις αιτιολογικές σχέσεις μεταξύ κορδονιού και θορύβου. Είναι όμως φανερό ότι αυτή ή συμπεριφορά του μωρού, που υποθέτει την αλληλουχία μέσου και σκοπού, είναι ήδη μιᾷ κατάκτηση. Εάν τώρα τοποθετήσουμε ένα άλλο αντικείμενο σε απόσταση 2-3 μέτρων από την κούνια του μωρού, τότε αυτό αρχίζει και ξανατραβά το κορδόνι με την ιδέα ότι έτσι θα προκαλέση και πάλι τον θόρυβο που έχει διακοπή. Αυτή ή καινούργια συμπεριφορά αποτελεί ήδη μιᾷ υποτυπώδη αρχή γενικεύσεως.

Στην αρχή του 2ου έτους της ηλικίας έχουμε την τελειοποίηση της αίσθησιο-κινητικής νοήσεως. Το παιδί φτάνει τότε στην κατάκτηση της έννοιας της διατηρήσεως των αντικειμένων. Δηλαδή ξέρει ότι, και όταν ένα πράγμα βρίσκεται έξω από το πεδίο της όρασσεως, τοῦτο εξακολουθεῖ να υπάρχει. Η αίσθησιο-κινητική νόηση βλέπομε λοιπόν ότι στηρίζεται σε σύντομες και απ' ευθείας με τα αντικείμενα συνδεδεμένες πράξεις μεταξύ του υποκειμένου και του περιβάλλοντος. Τότε δεν υπάρχει καμιά αιτιολογική σύνδεση των φαινομένων, αλλά μιᾷ απλή παράθεση γεγονότων (τραβά το κορδόνι, κτυποῦν τὰ κουδούνια).

Συμβολική και έποπτική σκέψη. Κατά το τέλος του 2ου έτους το παιδί αρχίζει να μεταχειρίζεται τη γλώσσα, δηλαδή ένα σύστημα σημείων. Την ίδια ακριβῶς εποχή αρχίζει και ο σχηματισμός των συμβόλων. Για ένα παιδάκι που παίζει με πέτρες και προσποιείται ότι ετοιμάζει φαγητά, μιᾷ πέτρα μπορεί να σημαίνει ότι είναι ένα γλυκό. Η, το να κυλά μιᾷ πέτρα χάμω μπορεί να σημαίνει ότι αυτό είναι αυτοκίνητο που τρέχει. Τότε λοιπόν παρατηρούμε την εμφάνιση συμβολικών σχημάτων, που ενέχουν ένα στοιχείο μιμήσεως. Βρισκόμαστε στην αρχή μιᾷ παραστατικής νοήσεως. Μ' όλα ταῦτα πρέπει να παρατηρήσωμε πῶς το παιδί είναι ακόμη μακριά

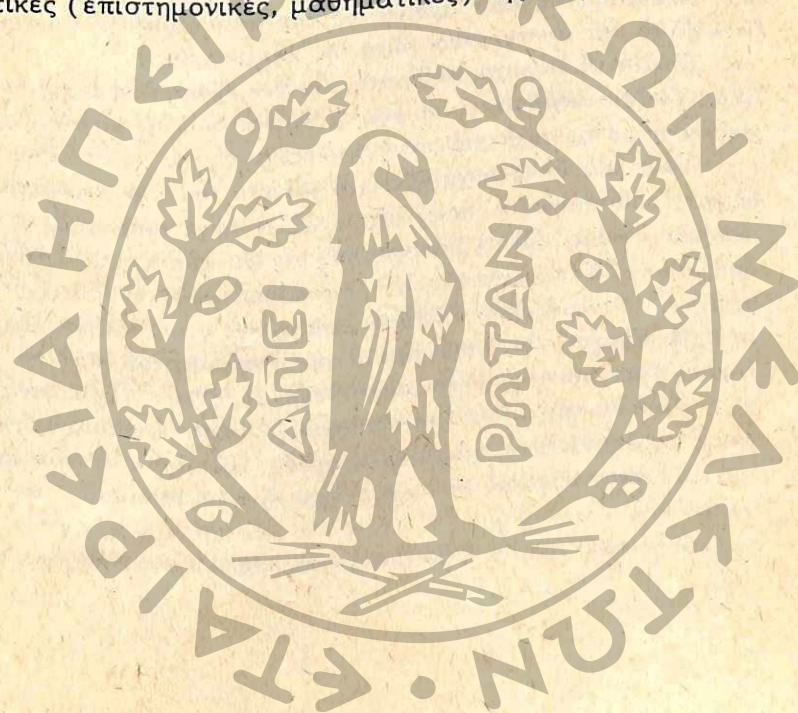
ἀπὸ τὶς πραγματικὲς ἔννοιες τῶν λέξεων ποὺ μεταχειρίζεται. Σὲ ἡλικία 2-3 ἐτῶν θὰ πῇ ἀδιαφόρως, γιὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ βουνό, «τὸ ἦ τὰ βουνά», «τὸ ἦ τὰ φεγγάρια». Τὸ φεγγάρι ποὺ βλέπει ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ μπορεῖ κάθε φορὰ νὰ εἶναι γιὰ τὸ παιδί καὶ ἓνα καινούργιο φεγγάρι. Διότι, ναὶ μὲν τὸ παιδί, ὅπως εἶδαμε καὶ στὸ προηγούμενο στάδιο, ἀπέκτησε τὴν ἔννοια τῆς διαρκείας ἑνὸς ἀντικειμένου καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ὀπτικόν του πεδίου, αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἔχει καταλάβει τὴ διάρκεια ἑνὸς ἀντικειμένου ὅταν τοῦτο ἐπανεμφανίζεται σὲ πολὺ μεγαλύτερα χρονικὰ διαστήματα.

Σὲ ἡλικία περίπου 4 ἐτῶν ἀρχίζει μίαν ἀρτιώτερη σύνταξη (coordination) τῶν παραστατικῶν σχέσεων ποὺ θὰ προωθήσῃ τὸ παιδί ἀπὸ τὴ φάση τῶν συμβολισμῶν στὴ φάση τῶν *διανοητικῶν πράξεων* (opérations). Ἡ σύνταξη αὐτὴ τῶν παραστατικῶν σχέσεων ὀνομάζεται ἐποπτικὴ σκέψη καὶ στηρίζεται στὰ αἰσθησιακὰ δεδομένα. Ἴδου ἓνα παράδειγμα: Βάζομε σὲ ἓνα ποτήρι ἓνα ἀριθμὸ ἀπὸ μικροὺς ξύλινους κύβους. Μπροστὰ στὸ παιδί ἀδειάζομε τοὺς κύβους αὐτοὺς σὲ ἓνα ἄλλο γυάλινο δοχεῖο, μὲ διαφορετικὸ σχῆμα, πιὸ ψηλὸ καὶ πιὸ στενόν. Τὰ παιδιὰ τῶν 4-5 ἐτῶν θὰ εἰποῦν ὅτι ἡ ποσότης τῶν κύβων ἔχει ἀλλάξει μ' ὅλο ποὺ εἶδαν πολὺ καλὰ, ὅτι κατὰ τὴ μεταφορὰ δὲν προσθέσαμε οὔτε ἀφαιρέσαμε κανέναν κύβο. Ἐρωτώμενα θὰ ἀπαντήσουν, ἢ ὅτι ἔχομε περισσότερους κύβους διότι τὸ δοχεῖο εἶναι τώρα πιὸ ψηλόν, ἢ ὅτι ἔχομε λιγώτερους διότι τὸ δοχεῖο εἶναι πιὸ στενόν. Ἐδῶ παρατηροῦμε ὅτι τὸ παιδί, μ' ὅλο ποὺ ἔχει τὴν ἔννοια τῆς διατηρήσεως ἑνὸς καὶ μόνου ἀντικειμένου, δὲν τὴν ἔχει γιὰ ἓνα σύνολο ἀντικειμένων.

Διανοητικὲς πράξεις συγκεκριμένες. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι νὰ δοῦμε πῶς τὸ παιδί ἀπὸ τὸ στάδιο τῶν ἐποπτικῶν σκέψεων φτάνει στὸ στάδιο τῶν συγκεκριμένων διανοητικῶν πράξεων. Ἄς πάρωμε πάλι τὸ παράδειγμα τοῦ προηγούμενου σταδίου. Ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 6-7 ἢ 7 ἐτῶν περίπου, ὅταν ρίχνωμε τοὺς κύβους ἀπὸ τὸ ἓνα δοχεῖο στὸ ἄλλο, τὸ παιδί ἀπαντᾷ ἀμέσως πῶς ἐξακολουθοῦμε πάντα νὰ ἔχωμε τὴν ἴδια ποσότητα κύβων. Ὅταν τὸ ρωτήσωμε: γιατί;—ἀπαντᾷ: οὔτε ἀφαιρέσαμε τίποτε, οὔτε προσθέσαμε. Ἔτσι τὸ παιδί ἐννοεῖ τὴν ταυτότητα τῶν δύο καταστάσεων. Ἡ ἀπαντᾷ: ἔχομε πάντα τὴν ἴδια ποσότητα τῶν κύβων, ἀσχέτως τοῦ διαφορετικοῦ σχήματος τοῦ δοχείου· δὲν ἔχομε παρὰ νὰ ξαναρίξωμε τοὺς κύβους καὶ πάλι στὸ πρῶτο δοχεῖο· τίποτε δὲν πρόκειται ν' ἀλλάξη. (Αὐτὴ ἡ ἀναστροφικότης (réversibilité) τῶν σχέσεων εἶναι σημαντικὴ γιὰ νὰ φτάσῃ τὸ παιδί στὴν ἔννοια τῆς διατηρήσεως ἑνὸς συνόλου). Ἡ ἀπαντᾷ ἐπίσης: ἔχομε τοὺς ἴδιους κύβους· φαίνεται πῶς ἔχομε περισσότερους στὸ δεύτερο δοχεῖο, γιατί εἶναι πιὸ ψηλόν, ἀλλὰ ὅμως εἶναι καὶ πιὸ στενόν ἀπὸ τὸ ἄλλο.—Ἐδῶ πάλι ἔχομε μίαν σύνθεση τῶν συμψηφιζόμενων σχέσεων (ψηλόν ἀλλὰ στενόν). Βλέπομε λοιπόν, ὅτι τότε ἡ σκεψὴ δὲν προσκολλάται πλέον στὰ ἀπλὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ κάνει μίαν σειρὰ διανοη-

τικῶν πράξεων (opérations), ὅπως εἶναι ἡ ταυτότης, ἡ ἀναστροφή, ἡ σύνθεση συμψηφιζόμενων σχέσεων κ.τ.λ. Διὰ τῶν ἰδίων πράξεων τὸ παιδί ἀπὸ ἡλικίας 7-13 ἐτῶν φτάνει στὴν κατασκευὴ τῶν διαφόρων ἔννοιων, ὅπως τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης, τοῦ βάρους καὶ τοῦ ὄγκου ἑνὸς ἀντικειμένου. Ἀλλὰ πρέπει καὶ πάλι νὰ ὑπενθυμίσωμε ὅτι τὰ παιδιὰ σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία, μ' ὅλο ποὺ κατορθώνουν νὰ κάνουν ὅλες αὐτὲς τὶς πράξεις, εἶναι ἀκόμη ἀνίκανα νὰ σκεφθοῦν ἐπάνω σὲ ἀπλὲς φράσεις χωρὶς παραλλήλως νὰ χειρίζονται συγκεκριμένα ἀντικείμενα. Οἱ διανοητικὲς λοιπὸν πράξεις αὐτοῦ τοῦ σταδίου εἶναι ἀκόμη πράξεις *συγκεκριμένες*, πάντα συνδεδεμένες μὲ τὴ δράση (action).

Ἡ καθαρά *εἰδολογικὴ σκέψη* (4^ο στάδιο) ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 13-14 περίπου ἐτῶν καὶ πάνω. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἔμπρὸς τὸ ἄτομο μπορεῖ πλέον νὰ σκεφθῇ ἐκτὸς χρόνου καὶ τόπου ἀπάνω σὲ καθαρὲς ἔννοιες. Τὰ διανοήματά του στηρίζονται μόνο σὲ φράσεις καὶ διαλογισμούς. Παράδειγμα: Ἡ Μαρία ἔχει πιὸ ἀνοιχτὰ μαλλιά ἀπὸ τὴν Ἄννα, καὶ ταυτοχρόνως πιὸ σκοῦρα μαλλιά ἀπὸ τὴν Καίτη; Ποιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς εἶναι ἡ πιὸ μελαχροινή; Τὸ παιδί τῶν 14 χρονῶν μπορεῖ ν' ἀπαντήσῃ ἀμέσως: Ἡ Ἄννα.—Καθὼς καταλαβαίνομε, τώρα ἔχει πραγματοποιηθῇ μίαν σημαντικὴ πρόοδος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ προηγούμενο στάδιο τῶν συγκεκριμένων διανοητικῶν πράξεων. Γιατί ἐδῶ τὰ στοιχεῖα δίδονται ὡς ἀπλὲς, φραστικὰ διατυπωμένες ὑποθέσεις καὶ τὸ συμπέρασμα πρέπει νὰ βρεθῇ χωρὶς τὸ παιδί νὰ χειρισθῇ συγκεκριμένα ἀντικείμενα. Τώρα πλέον ἔχομε ἐντελῶς *εἰδολογικὲς* (formelles) διανοητικὲς πράξεις. Ἡ διάνοια φτάνει μὲ αὐτὲς στὴ λογικὴ τῆς ὠριμότητος. Ἡ νόηση ἐξοπλίζεται καὶ εἶναι πιά ἔτοιμη γιὰ τὶς καθαρὰ θεωρητικὲς (ἐπιστημονικὲς, μαθηματικὲς) τῆς ἐνέργειας.

Η ΔΥΝΑΜΗ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ (II) *

Ἀναμφισβήτητα ἡ σημασία καὶ ἡ συμβολὴ τῆς οἰκογένειας γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν εἶναι ἀποφασιστικὴ καὶ ἀναντικατάστατη. Ὅσο μεγάλο ὅμως καὶ ἂν εἶναι τὸ χρέος καὶ τὸ ἔργο τῆς οἰκογένειας, ὅσο περίπλοκη καὶ ἂν εἶναι ἡ εὐθύνη της, δὲν ὑπάρχει κανεὶς λόγος νὰ κυριεύωνται οἱ γονεῖς ἀπὸ συναίσθημα ἀνεπάρκειας καὶ ἀπὸ ἀγωνία γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν τους — ὅπως συμβαίνει σήμερα συχνά, σὺν καλλιεργημένους ἰδίως οἰκογένειες.

Ἡ ἀγωνία γιὰ τὴν εὐθύνη τῆς ζωῆς τῶν πλασμάτων πὺν φέρομε στὸν κόσμον εἶναι, βέβαια, φυσικὴ σὲ κάθε ἄνθρωπο πὺν εἶναι ἄρτιος ψυχικά. Δὲ χρειάζεται ὅμως νὰ ὑπερβάλουμε τὴν ἀγωνία αὐτή. Θὰ μᾶς πείσῃ γι' αὐτὸ, πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, ἡ ἀπλή ἀλήθεια τῶν ἀριθμῶν: Τὸ ποσοστὸ πὺν παρουσιάζει ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή σὲ δυσκολίες καὶ ἀποτυχίες εἶναι ἐλάχιστο, συγκριτικὰ μὲ τίς δυσκολίες καὶ τίς ἀποτυχίες πὺν εἶναι ἀναγκασμένη ν' ἀντιμετωπίζῃ ἀδιάκοπα ἡ ἀγωγή σὲ τεχνητὸ περιβάλλον.

Εἶναι ἐπίσης πολὺν πειστικὴ ἡ ἀπλή γλῶσσα τῆς φύσης.

Ἔχετε λ.χ. προσέξει τὰ χελιδόνια, πῶς περιμένουν ἀνήσυχα τὸν ἐρχομὸ τῶν ἀπογόνων τους; Πῶς, ἀπὸ καιρὸ πρὶν, ἐτοιμάζουν τὴ φωλιά τους ἔτσι, πὺν νὰ μπορῇ νὰ τοὺς δεχτῇ καὶ νὰ τοὺς προστατεύῃ; Πῶς ἔπειτα οἱ μικρὲς αὐτὲς ὑάρξεις, πλουτισμένες ἀπὸ ἀγάπη ὡς τὴν αὐταπάληση, φαίνονται σὰ νὰ ὑπηρετοῦν ἕναν βαθὺ καὶ μυστηριακὸ νόμο τῆς δημιουργίας;

Σὲ ὅλα τὰ ἐμψυχα πλάσματα, ἂν δὲν ἔχουν ἐκφυλιστῇ, συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸν ἄνθρωπο πὺν μένει μέσα στὰ ὅρια πὺν τοῦ διαγράφει ἡ φύση, πολὺν πὺν σοφὴ ἀπὸ κάθε τέχνη.

Κάθε νέα ὑπαρξὴ χαρίζει στὸ σπιτικὸ πὺν τὴν περίμενε νέα ζωὴ. Αὐτόματα οἱ γονεῖς αἰσθάνονται πῶς κάτι ἀλλάζει μέσα τους, πῶς ἡ ψυχὴ τους ἔγινε πὺν πλούσια μεμιᾶς. Σὰ νὰ ξαναγεννηθῇ καὶ αὐτοί, γιὰ ν' ἀντικρίσουν ἄγνοι το νέον ἄνθρωπο. Ἔτσι οἱ γονεῖς δὲν ἐτοιμάζουν μόνον τὸ σπιτικὸ γιὰ νὰ δεχτῇ τὸ νεογέννητο. Ἐτοιμάζονται οἱ ἴδιοι ἐσωτερικά, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ ψυχικὸ κλίμα πὺν θὰ εὐνοήσῃ τὴν ὑποδοχὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ. Εἶναι αὐτὸ ἀπλὸ βιολογικὸ φαινόμενο ἢ μᾶλλον σοφὸ δῶρο τῆς Θείας Πρόνοιας;

Αὐτὸ τὸ ψυχικὸ κλίμα ὑπάρχει σὲ κάθε φυσιολογικὴ οἰκογένεια, μοναδικὸ καὶ ἀναντικατάστατο γιὰ τὸ κάθε παιδί, καὶ ἀποτελεῖ τὸν πὺν εὐνοϊκὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν πρώτη ἀγωγή τῶν παιδιῶν.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας, σελ. 62.

Κάθε μητέρα, βοηθημένη ἀπὸ τὸν πατέρα, μπορεῖ νὰ πετύχῃ μέσα στὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον πολὺν περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι στὸ πὺν ἐπιστημονικὰ ὁργανωμένο ἱδρυμα. Δὲ βοηθεῖ γι' αὐτὸ μόνον τὸ βαθὺ συναίσθημα τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ χρέους, πὺν ριζώνεται στὴν ψυχὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν αὐτόματα, μόνον μὲ τὴν ἀδιάκοπη ἐπαφὴ μὲ τοὺς γονεῖς τους. Γενικότερα ἡ οἰκογένεια εἶναι ἕνα σύνολο βιολογικὸ καὶ κοινωνικὸ μαζί, πὺν ἐξασφαλίζει τὴ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη καὶ μαζί τίς καλύτερες συνθήκες γιὰ νὰ σχηματιστοῦν στὴ συνείδηση τοῦ παιδιοῦ οἱ πρῶτοι δεσμοί, τὰ πρῶτα κοινωνικὰ αἰσθήματα.

Καθὼς τὸ παιδί μεγαλώνει μέσα στὸν ἴδιο χῶρο, ἀνάμεσα σὲ πρόσωπα μὲ διαφορετικὴ ἡλικία καὶ φύλο, τὰ ἴδια ὅμως πάντοτε, καὶ τόσα ὅσα μποροῦν νὰ χωρέσουν ἄνετα στὴ συνείδησή του, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ριζώσῃ στὸ χῶρο αὐτὸ τὸ ἐγὼ του καὶ νὰ τὸ συνδέσῃ μὲ τὰ ἄλλα ἐγὼ, πὺν βαθμιαῖα τὰ ἀνέχεται, τὰ ἀγαπᾷ, τὰ σέβεται, καὶ ἀργότερα θέλει νὰ τὰ βοηθῇ καὶ νὰ τὰ ὑπηρετῇ.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ οὐσιαστικότερο μέρος τῆς ἀγωγῆς μέσα στὴν οἰκογένεια γίνεται ἀπὸ μόνον του. Περισσότερο ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ ὅποιοδήποτε σύστημα ὑπηρετοῦν τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς ἡ ἀγάπη, τὸ παράδειγμα, οἱ στερεοὶ δεσμοὶ πὺν δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα πὺν ζοῦν μιὰ κοινὴ ζωὴ. Γιατὶ ἡ τέχνη τῆς ἀγωγῆς εἶναι κυρίως ψυχικὴ ἐπαφὴ, πὺν τὴ χαρακτηρίζει λεπτότητα, σεβασμός, ἱκανότητα λογικῆς προσαρμογῆς σὺν περιστάσεις πὺν παρουσιάζονται κάθε φορὰ. Ὅταν αὐτὰ λείπουν, πολὺν δύσκολα θὰ τὰ ἀντικαταστήσουν οἱ παιδαγωγικοὶ κανόνες καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ διδάγματα. Μὲ ποιὸ αἰσθητήριον θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰ σὲ ἕνα πλάσμα σύνθετο καὶ ἀνεξιχνίαστο κατὰ βάθος, πὺν ἀλλάζει ἀδιάκοπα καὶ ἀδιάκοπα πᾶλλεται ἀπὸ νέα ζωὴ; Καὶ δὲ θὰ ὑπῆρχε φόβος νὰ γίνωνται λάθη—κάποτε μάλιστα ἀρκετὰ σημαντικά—εἰς βάρος τοῦ παιδιοῦ, πὺν δὲν θὰ τὰ νιώθαμε, ἂν προσέχωμε τίς παιδαγωγικὰς μᾶς γνώσεις περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὴ νέα ζωὴ, πὺν ἀρνιέται νὰ προσαρμοστῇ σὲ ἕνα σύστημα καὶ νὰ χωρέσῃ σὲ ἕναν τύπο;

Φυσικὰ κανεὶς δὲν ἰσχυρίζεται πῶς ἡ ἀπλή, ἡ φυσικὴ ἀγωγή μέσα στὴν οἰκογένεια δὲν πέφτει ποτὲ σὲ πλάνες καὶ σὲ λάθη. Εἶναι αὐτὰ πάντα σύμφωντα μὲ κάθε ἀνθρώπινη προσπάθεια. Πολὺν περισσότερο σὲ ἕνα ἔργο πὺν εἶναι ἀδύνατο—καὶ οὔτε θὰ ἔπρεπε—νὰ τὸ ρυθμίζῃ πάντα ἡ ψυχρὴ λογικὴ, σὲ ἕνα ἔργο περιπλοκὸ στὸ βάθος καὶ λεπτεπίλεπτο. Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστῇ ὅτι νιώθει σὲ κάθε στιγμὴ, σὲ κάθε φάση ἔστω τῆς ζωῆς, τίς ψυχικὰς ζυμώσεις καὶ τίς ἐσώτερες ἀνάγκες τῶν παιδιῶν; Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστῇ ὅτι ρυθμίζει πάντοτε σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὴ συμπεριφορὰ του ἀπέναντί τους; Μήπως ἐξάλλου καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ δὲν πέφτει συχνὰ σὲ λάθη; Μήπως καὶ αὐτὴ δὲν εἶναι ἀναγκασμένη νὰ προχωρῇ ἀδιάκοπα ψηλαφητά; Γι' αὐτὸ τὸ βασικότερο παιδαγωγικὸ παράγγελμα εἶναι ὁ σεβασμός—ὅσο εἶναι δυνατό—στὴν προσωπικότητα τοῦ κάθε παιδιοῦ.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲ θὰ ἰσχυρίζομαι κανεὶς σήμερα, πὺν ἡ ζωὴ ἔχει τόσο ξεμακρύνει—καλὰ ἢ κακὰ—ἀπὸ τὴ φυσικὴ πορεία της, τουλάχιστον σὰ μεγάλα κέντρα, ὅτι θὰ μπορούσαμε νὰ ἐμπιστευτοῦμε ἀπόλυτα τὴν ἀγωγή στὸ ἐνστικτο καὶ στὴ διαίσθηση. Ὁ προχωρημένος πολιτισμὸς μᾶς ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ παιδιά προσαρμο-

γές, πὺν γιὰ νὰ τίς ἐπιτύχουν χρειάζονται λεπτότατο χειρισμὸ καὶ μελετημένη τέχνη. Ἡ γνώση, ἡ ἐπιστημονικὴ διαφώτιση, εἶναι ἀναγκαῖες πιά σήμερα γιὰ τὸ ἔργο τῶν γονέων. Δὲ χρειάζεται νὰ γίνουν ἐπιστήμονες παιδαγωγοὶ οἱ γονεῖς—καὶ ἂν τυχαῖν νὰ εἶναι, προπάντων οἱ μητέρες, καλὰ θὰ ἔκαναν νὰ μένουν κυρίως μητέρες, καὶ νὰ εἶναι λιγότερο ἐπιστήμονες μέσα στὸ σπίτι τους καὶ ἀνάμεσα στὰ παιδιά τους.

Ὅπως δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι μιὰ μητέρα γιατρός, γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀφομοιώσῃ καὶ νὰ ἐφαρμόξῃ μερικὲς στοιχειώδεις γνώσεις σχετικὰ μὲ τὴν ὑγιεινὴν, ὅμοια δὲν εἶναι δύσκολο γι' αὐτὴν νὰ νιώσῃ καὶ νὰ παραδεχτῇ νὰ ἐφαρμόξῃ μερικὲς βασικὲς ἀρχές, ἀναγκαῖες γιὰ τὴ σωστὴ ἀγωγή.

Ἐχομε ἤδη παρατηρήσει πόσο εὐεργετικὸς εἶναι γιὰ τὴν ψυχικὴ καλλιέργεια καὶ τὴν ἠθικὴ διάπλαση τοῦ παιδιοῦ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀφοσιωμένης ἀγάπης—ἐνσαρκωμένης στὴ μητέρα—καὶ τῆς σοβαρῆς ἐπιβολῆς—ἐνσαρκωμένης στὸν πατέρα. Ἀπὸ αὐτὸ νιώθουμε λοιπὸν ὅτι τὰ παιδιά δὲν χρειάζονται μόνο τρυφερότητα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τάξη καὶ πειθαρχία καὶ—ὅταν εἶναι ἀνάγκη—καὶ μερικὲς κυρώσεις.

Τονίστηκε ἤδη ὅτι βασικὸ παράγγελμα τῆς παιδαγωγικῆς εἶναι ὁ σεβασμὸς στὴν προσωπικότητα, τὴν ἀτομικότητα τοῦ παιδιοῦ, καθὼς καὶ ἡ προσαρμογὴ στὶς φάσεις πὺν παρουσιάζει κάθε φορὰ ἡ ἐξέλιξίς του.

Ἰὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ποτὲ πὺς κάθε μωρὸ πὺν ἔρχεται στὸν κόσμῳ, δὲν εἶναι μόνο μιὰ νέα, ἀσχημάτιστη ζωὴ, γεμάτη ὑποσχέσεις· εἶναι ταυτόχρονα καὶ μιὰ ὑπαρξὴ πὺν φτάνει ὡς ἐμᾶς ἀπὸ κόσμους μακρινοὺς, ἀνεξιχνίαστους, καὶ κλείνει μέσα της κιόλας ἓνα ἀκατάλυτο παρελθόν. Τὰ παιδιά δὲν εἶναι, βέβαια, ὅ,τι ἀκριβῶς εἶναι οἱ γονεῖς τους, καὶ πολὺ συχνὰ οὔτε ὅ,τι θὰ ἤθελαν ἐκεῖνοι νὰ εἶναι. Τίποτα δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ τὴ βασικὴ τους συγκρότηση. Ἄν ἀγνοοῦσαμε αὐτὴ τὴν ἀλήθεια καὶ προσπαθοῦσαμε ν' ἀλλάξουμε τὴ φύση τῶν παιδιῶν καὶ νὰ τὴν πειθαναγκάσωμε ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς δικoὺς μας σκοποὺς καὶ πόθους, τὸ μόνο ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν νὰ περιπλανηθοῦμε ἄσκοπα σὲ μιὰ ἄκαρπη προσπάθεια. Ἄν ἀληθινὰ θέλῃ κανεὶς νὰ βοηθήσῃ τὰ παιδιά του, πρέπει ν' ἀγωνίζεται ὅχι νὰ τὰ πλάσῃ ὅπως ἐπιθυμεῖ, ἀλλὰ νὰ νιώσῃ ὅσο γίνεται βαθύτερα τὴ φύση τους καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὰ βοηθήσῃ ν' ἀναπτυχτοῦν σύμφωνα μὲ αὐτὴν.

Ἐξάλλου δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἡ νεαρὰ προσωπικότητα πὺν ἀναπτύσσεται δὲν προχωρεῖ μὲ σταθερὸ βῆμα καὶ κανονικὸ ρυθμὸ ἀδιάκοπα πρὸς τὴν τελείωσή της. Συχνὰ κουράζεται στὴν πορεία της, σταματᾷ, κάποτε καὶ πισωγυρίζει. Πρέπει νὰ σεβόμαστε τίς διακυμάνσεις αὐτές, νὰ μὴν ἀνυπομονοῦμε, νὰ μὴν ἐκνευρίζουμε τὰ παιδιά μὲ τὴν ἀνυπομονησία μας. Ὅπως δὲν μποροῦμε μὲ δική μας ἐπέμβαση νὰ ἐξαναγκάσωμε τὴ φύση νὰ συμπληρώσῃ τὴν ὁδοντοφυΐα, ὅταν θέλωμε ἐμεῖς, ἢ νὰ δώσῃ τὴν ἱκανότητα στὸ παιδί νὰ περπατήσῃ, ὅταν θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσαμε—κάποτε μιὰ τέτοια σπουδὴ μας ἔχει μόνο τὸ θλιβερὸ ἀποτέλεσμα νὰ λυγίσουν οἱ κνήμες τοῦ μικροῦ παιδιοῦ—ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ προκαλέσωμε τὴν ἐμφάνιση καμίας πνευματικῆς λειτουργίας, καμίας ψυχικῆς ιδιότητος, ὅταν ἐμεῖς θὰ θέλαμε.

Ἡ ἀγωγή εἶναι ἔργο μακριᾶς ὑπομονῆς. Ὁ καταναγκασμὸς εἶναι ἐχθρὸς της.

Βοηθὸς της εἶναι ἡ λογικὴ προσαρμογὴ στὴ φυσιολογικὴ πορεία πὺν διαγράφουν καὶ ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ.

Σεβασμὸς ὅμως στὴν ἀτομικότητα καὶ τίς λειτουργικὲς φάσεις πὺν παρουσιάζει τὸ κάθε παιδί στὴν ἀνάπτυξή του δὲ σημαίνει καὶ τυφλή, ἀλόγιστη ὑποταγὴ στὶς ὁρμές του, οὔτε παραχώρηση ἀχαλίνωτης ἐλευθερίας. Στὰ παλαιότερα χρόνια τὰ παιδιά, ἀληθινὰ, ὑποφέρον ἀπὸ μιὰ πολὺ αὐστηρὴ, καταπιεστικὴ σχεδὸν ἀγωγή. Σήμερα ὅμως, φοβοῦμαι, τὰ παιδιά ὑποφέρουν ἐπίσης, ἀλλὰ ἀντίθετα, ἀπὸ μιὰ πολὺ ὑποχωρητικὴ, χαλαρὴ ἀγωγή.

Ὁ χρυσὸς κανὼνας τῆς ἀγωγῆς ὅμως εἶναι τὸ μέτρο. Τὴν ἀγάπη πρέπει νὰ τὴν κυβεῖν ἡ λογικὴ, καὶ ἡ παραχώρηση τῆς ἐλευθερίας πρέπει πάντα νὰ ἐλέγχεται αὐστηρὰ ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀπώτερης εὐθύνης.

Μιὰ ἄλλη ἐπίσης βασικὴ ἀπαιτήση τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ἐλλεικρίνεια στὶς σχέσεις μας μὲ τὰ παιδιά καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἐλλεικρίνειας σ' αὐτὰ—πρόβλημα σοβαρὸ, πὺν χρειάζεται ἐιδικὴ ἐξέταση.

Μὰ ποιὸς τάχα θὰ μπορούσε μέσα στὴν οἰκογένεια νὰ συνταιριάσῃ ὅλες αὐτές τίς περίπλοκες καὶ λεπτεπίλεπτες ἀπαιτήσεις τῆς ἀγωγῆς; Ποιὸς ἄλλος, ἀπὸ τὸ σοφὸ δημιουργημὰ τῆς Θεῆας Πρόνοιας, τὴ Μητέρα; Αὐτὴ, πὺν ξέρει τόσο ἀπλὰ καὶ μαζὶ τόσο σοφὰ νὰ συνταιριάξῃ στὴν ψυχὴ της τὰ πὺν διαφορετικὰ: τὸ ἐνστικτο μὲ τὴ λογικὴ, τὴν τρυφερότητα μὲ τὴν αὐστηρότητα, τὴν αὐταπάρηση μὲ τὴν ἀπαιτητικότητα· αὐτὴ, ὁδηγημένη ἀπὸ τὴ γνώση, μένοντας ὅμως πάντα στὴ βασικὴ της ιδιότητα, μένοντας ἢ μητέρα τοῦ σπιτιοῦ, θὰ κάμῃ τὸ ἔργο της, μὲ πολὺν κόπο βέβαια, ἀλλὰ ἀποτελεσματικὰ.

Ἐρχεται ὅμως κάποια ὥρα, πὺν σημαίνει τὴν ἀρχὴ μιᾶς μακριᾶς δοκιμασίας γιὰ τοὺς γονεῖς. Τὸ παιδί, πὺν ὡς τώρα δειχνόταν πειθήνιο καὶ δεχόταν μὲ χαρὰ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀγάπης τους, καθὼς μπαίνει στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία του, ἀλλάζει ξαφνικὰ σύμπεριφορὰ. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀνυπακοή, προχωρεῖ ὡς τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση καὶ ζητεῖ ν' ἀπολυτρωθῇ ἀπὸ τὴν προστασία, τὴν καθοδήγηση, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀγάπη τους. Ζητεῖ νὰ βγῇ ἀπὸ τὸν κλοιὸ καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος καὶ νὰ πάρῃ μέρος στὴ ζωὴ μόνο του καὶ ἀνεξάρτητο. Ποθεῖ νὰ εἶναι μόνο καὶ ἀνεξάρτητο, τὸ διακηρύσσει αὐτὸ μὲ τὸν πὺν ἐπιδεικτικὸ τρόπο, καὶ ὅμως μέσα βαθιά του, ἀνομολόγητα—καὶ τὸ νιώθουν αὐτὸ οἱ γονεῖς—αἰσθάνεται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ τὴν ἀδυναμία του καὶ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἓναν ὁδηγό.

Δὲν πρόκειται ν' ἀναπτύξωμε ἐδῶ τίς αἰτίες πὺν προκαλοῦν αὐτὴ τὴ ριζικὰ διαφορετικὴ στάση τοῦ παιδιοῦ ἀπέναντι στὸ οἰκογενειακὸ του περιβάλλον. Ἔχομε ὅτι κατὰ τὴν ἡλικία αὐτὴ γίνονται στὸν ὄργανισμὸ βαθύτατες ἀλλαγές, πὺν ἐπηρεάζουν τὸ σύνθετο δίκτυ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ ἔχουν σὰν φυσικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ψυχικὴ ἀναστάτωση καὶ τὴν ἀλλαγὴ στὸν τρόπο τῆς συμπεριφορᾶς.

Πὺς θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν τὰ παιδιά τους στὴν τόσο κρίσιμη αὐτὴ ἡλικία οἱ γονεῖς;

Τὸ κυριότερο καὶ τὸ δυσκολώτερο γι' αὐτοὺς εἶναι νὰ νιώσουν πότε ἔφτασαν στὴ σχέση μὲ τὰ παιδιά τους σὲ κάποια σύνορα, πὺν ἂν θελήσουν νὰ τὰ παραβιά-

σουν, θὰ εἶναι γιὰ θλίψη δική τους καὶ γιὰ ζημιὰ τῶν παιδιῶν τους. Πολὺ χαρακτηριστικοὶ εἶναι σχετικὰ κάποιοι στίχοι ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια. Ὁ ποιητής, ποὺ μὲ μὲν πρῶτον τὴν Ἑλλάδα καὶ μορφώνει ἀκόμη τὴν ἀνθρωπότητα, μᾶς παρουσιάζει σ' αὐτοὺς τὴν πολυθρόνη γιὰ τὴ συζυγική της πίστη Πηνελόπη καὶ σὰν πρότυπο συνετῆς, ἔνστικτα σοφῆς μητέρας.

Ὅταν ὁ Τηλέμαχος ἔφτασε στὴν ψυχική του ὠρίμανση, ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, μὲ τὴ μορφή ἐνὸς νεαροῦ βασιλιᾶ, φτάνει στὴν Ἰθάκη, στὰ παλάτια τοῦ Ὀδυσσεύα. Βρίσκει ἐκεῖ τὸν Τηλέμαχο, τοῦ βάζει στὴν ψυχὴ τὴν ἐλπίδα γιὰ τὸ γυρισμὸ τοῦ πατέρα του, τοῦ ἀνάβει περισσότερο τὴν ἀγανάκτηση γιὰ τὴν ἀτασθαλίαν τῶν μνηστήρων, τοῦ δείχνει πὼς πρέπει νὰ πάρῃ ἐκδίκηση γι' αὐτές. Ἀκόμη ζωντανεύει στὰ μάτια τῆς φαντασίας του τὴν ἥρωική μορφή τοῦ πατέρα του, καὶ τὸν προτρέπει νὰ φύγῃ πῶς ἀπὸ τὴν Ἰθάκη καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ μάθῃ γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα. Μεμιάς ὁ Τηλέμαχος νιώθει μέσα του βαθιὰ ἀλλαγὴ, καὶ παίρνει τὴ μεγάλη ἀπόφαση: Ἀντὶ νὰ θλίβεται σωμαίνοντας, νὰ δώσῃ τὴ λύση ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἀντρικὴ τιμὴ. Τὴ στιγμὴν αὐτὴν ἀκριβῶς προβάλλει στὶς σκέψεις τοῦ παλατιοῦ ἡ μητέρα του, γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν αἰοιδὸ Φῆμιον νὰ πάσῃ νὰ τραγουδῇ τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων τῆς Τροίας ποὺ τῆς ραγίζουν τὴν καρδιά. Ξαφνικὰ καὶ ἀναπάντεχα τότε τὴν κόβει ὁ γιὸς της: Ἄς ἀφήσῃ τὸ Φῆμιον νὰ τραγουδῇ τὴ μαύρη μοῖρα τῶν Ἀχαιῶν ἃς κάμῃ ὑπομονή, μὴ καὶ δὲν εἶναι μόνος ὁ Ὀδυσσεύας ποὺ ἔχασε τὴ χαρὰ τοῦ γυρισμοῦ ἃς πάῃ στὰ διαμερίσματά της καὶ ἃς κοιτάξῃ τὴν δική της δουλειά. οἱ ἄντρες θὰ φροντίσουν γιὰ ὅσα εἶπε, καὶ ἀπ' ὅλους πῶς πολὺ αὐτός, ὁ Τηλέμαχος, ποὺ ἔχει τώρα τὴν ἐξουσία τοῦ σπιτιοῦ.

Θαμπώθηκε μπροστὰ στὸ ξαφνικὸ ὠρίμασμα τοῦ γιοῦ ἢ μητέρας, καὶ τὰ λόγια του μπῆκαν βαθιὰ μέσα στὴν καρδιά της:

« Ἡ μὲν θαμβήσασα πάλιν οἰκόνδε βεβήκειν.

παῖδός γὰρ μῦθον πεπνυμένον ἔνθετο θυμῷ » Ὀδ. α 360-361

Ἀληθινά, εἶναι εὐτύχημα νὰ μπορέσουν οἱ γονεῖς νὰ νιώσουν τὴ μεγάλη ὥρα τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν τους, ποὺ τὰ ὀδηγεῖ στὴν ψυχική τους ὠρίμανση, καὶ νὰ χαροῦν γιὰ τὴν θέλησή τους ὁρῶνται ἀποφασιστικά, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀντίθετη ἀπὸ τὴ δική τους.

Καμιὰ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση, καμιὰ εἰδικὴ γνώση δὲ θὰ βοηθοῦσε γιὰ αὐτό, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ ἔμφυτη καὶ εὐλογημένη διαίσθηση, ποὺ κάποτε στὶς καλλιέργημένες οἰκογένειες τὴν ἀμβλύνει ἡ συνήθεια ν' ἀπασχολοῦνται καὶ νὰ ἐπεμβαίνουν ἀδιάκοπα οἱ γονεῖς στὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν, περισσότερο ἀπὸ ὅσο ὠφελεῖ αὐτό. Ἡ διαίσθηση αὐτὴ εἶναι πολύτιμος βοηθὸς καὶ ἀναντικατάστατος ρυθμιστὴς στὶς σχέσεις τῶν γονέων μὲ τὰ παιδιά τους κατὰ τὴν ἡλικία αὐτὴ. Ἡ μητρικὴ μάλιστα διαίσθηση θὰ βοηθήσῃ καὶ τὸν πατέρα νὰ δῇ σωστὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ παιδιοῦ. Νὰ δῇ τὴν ἀρχὴ τῆς ψυχικῆς του ὠριμότητος καὶ κάποιες εὐγενεῖς ὑπερηφάνειας καὶ ἀνάγκης γιὰ ἀνεξαρτησία, ἀντὶ νὰ πικραίνεται γιὰ μιὰ — ἀδικαιολόγητη καὶ ἀσυγχώρητη, ὅπως νομίζει — παρακοὴ καὶ αὐθάδεια.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ πὼς δὲν ἐκδηλώνουν ὅλοι οἱ ἔφηβοι τὴν ψυχική τους ὠρίμανση μὲ μιὰ εὐγενεῖς ἀπόφαση, σὰν αὐτὴ ποὺ πῆρε ὁ Τηλέμαχος. Πολὺ σωστά. Ἀλλὰ σὲ πόσους τάχα ἔφηβους οἱ ὅροι τῆς ζωῆς δίνουν τὴν εὐκαιρία γιὰ ν' ἀνθίσουν μέσα τους εὐγενεῖς ἀποφάσεις; Τὸ ξέρομε ὅλοι πόσο ἔτοιμη εἶναι ἡ ψυχὴ τῶν ἐφήβων — ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν — γιὰ νὰ προσφερθῇ σὲ ὁράτια καὶ ἥρωικά ἔργα.

Σημαντικὴ βοήθεια ἐξάλλου προσφέρουν οἱ γονεῖς, ἂν διατηρήσουν στὰ δύσκολα αὐτὰ χρόνια μέσα στὸ σπιτικὸ τὸ θερμὸ κλίμα ποὺ εἶχαν δημιουργήσει διὰ πρωτοδέχτηκαν τὰ παιδιά τους, καὶ ἀκόμη ἕναν ἀέρα ἐξυγιαντικὸ καὶ ζωογόνο.

Οἱ νέοι καὶ οἱ νέες σήμερα, σὲ ὅλον τὸν κόσμον, περιβάλλονται, ἔξω ἀπὸ τὸ σπῆτι τους, ἀπὸ ἀτιμολογία βαρὺ καὶ παγιδευτικὴ. Δὲ θὰ μπορέσουν, ὅσο κι ἂν ἀγωνιστοῦν οἱ γονεῖς, νὰ κρατήσουν ἀνέπαφα τὰ παιδιά τους ἀπὸ αὐτὴν. Ἀποτελεσματικότερο θὰ εἶναι ἂν καταβάλλουν προσπάθεια γιὰ θετικὴ ἐπίδραση καὶ βοήθεια, προπάντων μὲ τὸ παράδειγμα καὶ τὴ γενικὴ οἰκογενειακὴ ἀτιμολογία. Οἱ ἀπαγορεύσεις καὶ οἱ ἐπεμβάσεις καλύτερα εἶναι νὰ ἀποφεύγονται ὅσο εἶναι δυνατόν, καὶ νὰ γίνονται μόνο διὰ τὴν ἀνάγκη εἶναι σοβαρὴ, διὰ τὴν ὑπάρχον φόβος γιὰ ἐπικίνδυνον γλίστημα. Ἡ ἀπαγόρευση καὶ ἡ ἐπέμβαση θὰ πρέπῃ τότε νὰ εἶναι κατηγορηματικὴ, καὶ ὁ ἔφηβος, ἂν εἶναι λογικὸς καὶ δίκαιος, θὰ τὴ δεχθῇ τελικά, καὶ ἂν ἀκόμη ἀντιταχθῇ στὴν ἀρχή.

Ὅπωςδήποτε, διὰ τὰ παιδιά θὰ διανύουν τὴν ἐφηβικὴ τους ἡλικία, θὰ ἔχουν πάντα ἀντιθέσεις, ἀκόμη καὶ συγκρούσεις μὲ τοὺς γονεῖς τους. Εἶναι αὐτὸ νόμος φυσικὸς. Γιατὶ τὰ παιδιά θὰ διεκδικοῦν πάντοτε μὲ ὁρμὴ τὴν ἀνεξαρτησία τους. Καὶ οἱ γονεῖς, ὅσο κι ἂν εἶναι ἡρεμοὶ, ὑπομονετικοὶ καὶ φωτισμένοι, δὲ θὰ μποροῦν νὰ καταπνίγουν πάντα τὴ φωνὴ τῆς φύσης, τὴν ἀσίγαστη ἔγνοια, τὴν ἀγωνία γιὰ τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν τους, τὸ πάθος τους νὰ τὰ βοηθήσουν, νὰ τὰ σώσουν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τους, πρᾶγμα ποὺ τοὺς κάνει συχνὰ περισσότερο αὐστηροὺς καὶ ἀπαιτητικοὺς ἀπέναντι στὰ παιδιά τους. Δὲν θὰ ἦσαν φυσικοὶ γονεῖς, ἂν ἦσαν διαφορετικοί. Ἀρκεῖ μόνο νὰ μὴ ζητοῦν ἀδικαιολόγητα νὰ ἐπιβάλλουν τὴ δική τους θέληση καὶ προσωπικότητα σὲ τοὺς νέους, ποὺ ἀκριβῶς στὴν ἡλικία αὐτὴ διεκδικοῦν μὲ πάθος τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν θέληση καὶ ἀγωνίζονται δραματικά γιὰ νὰ διαμορφώσουν τὴ δική τους προσωπικότητα.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ μεγαλύτερο χάρισμα ποὺ θὰ πρέπῃ νὰ ἔχουν στὰ δύσκολα αὐτὰ χρόνια οἱ γονεῖς, χάρισμα καὶ γιὰ τὰ παιδιά τους καὶ γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους, εἶναι ἡ ἡρεμὴ καὶ αἰσιόδοξη ὑπομονή. Ἀκόμη καὶ ἂν φαινομενικὰ ἕνα παιδί δείχνει πὼς ἀκολουθεῖ δρόμους διαφορετικοὺς ἀπὸ ὅ,τι θὰ ὀφείλε, θὰ πρέπῃ νὰ περιμένουν μὲ καρτερίαν καὶ αἰσιδοξία. Οἱ ἀγαθοὶ σπόροι ποὺ εἶχαν πέσει στὴν ψυχὴ στὰ πρῶτα παιδικὰ χρόνια, οἱ δεσμοὶ τῆς ἀγάπης, ποὺ εἶχαν κάμει τὴν καρδιά τῶν παιδιῶν τους νὰ χτυπᾷ τρυφερά γι' αὐτοὺς, μένουν βαθιὰ ριζωμένοι καὶ δημιουργοῦν — χωρὶς ἡμεῖς νὰ τὸ βλέπωμε — τὴν προσωπικότητα. Ἄμα ὅλοκληρώσουν τὴν προσωπικότητά τους, θὰ ἡρεμήσουν καὶ θὰ βαδίσουν πάλι μὲ ἀσφάλεια ἐπάνω στὴν ἴσια γραμμὴ, ποὺ εἶχε ἡδὴ χαραχθῇ μέσα τους.

Ὅπωςδήποτε, ἀληθινά, τὰ ἐφηβικά καὶ τὰ πρῶτα νεανικά χρόνια εἶναι τὰ

πὺδ ἀχάριστα γιὰ τοὺς γονεῖς. Πρέπει τότε νὰ ὑποχωροῦν διακριτικὰ καὶ νὰ βοηθοῦν μὲ σύνεση, ὅσο γίνεται ἀθέατα καὶ ἀθόρυβα.

Στὰ χρόνια αὐτὰ μεγάλη εἶναι ἡ συμβολὴ πὺν μποροῦν νὰ προσφέρουν ἄλλοι παράγοντες ἔξω ἀπὸ τὸ στενὸ χῶρο τοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἰδιαίτερα τὰ εκπαιδευτικὰ ἰδρύματα. Ἔρχεται τότε ἡ μεγάλη ὥρα τῆς Παιδείας....

Τροισμακαρισμένοι οἱ νέοι καὶ οἱ νέες πὺν θὰ ἔβρισκαν στὰ κρίσιμα χρόνια τοὺς τοὺς ἀξιους ὁδηγούς, πὺν ξέρουν νὰ ἐμπνέουν, ν' ἀνυψώνουν καὶ μαζὶ νὰ κατενθύνουν μὲ ἀσφάλεια.

Χαρμόσυνη γαλήνη θὰ πρέπη νὰ πλημμυρίζη καὶ τῶν γονέων τὴν ψυχὴ γιὰ μιὰ τέτοια εὐλογία τῆς μοίρας, ἀκόμη κι ἂν θὰ ἐνιωθαν πὺς τὰ παιδιὰ τοὺς ξεμακραίνουν ἀπὸ αὐτούς, πὺς δέονται ψυχικὰ μὲ ἄλλα πρόσωπα. Τὰ παιδιὰ δὲν τὰ φέρομε στὸν κόσμον γιὰ νὰ μᾶς ἀνέκουν καὶ νὰ μᾶς ἀγαποῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ γίνουν κάποτε ἀνεξάρτητες προσωπικότητες, ἱκανὲς νὰ ἐργάζονται ὑπεύθυνα καὶ—ὅσο ἡ φύση τοὺς τὸ ἐπιτρέπει—δημιουργικὰ—πρόσωπα πὺν μὲ τὴ σειρά τοὺς θὰ νιώσουν μέσα τοὺς νὰ πληθαίνουν οἱ θησαυροὶ τῆς ἀγνῆς ἀγάπης, τῆς ἀγάπης πὺν ξέρει νὰ δίνει χωρὶς νὰ ζητᾷ.

Μὰ καὶ ἂν ἀκόμη μερικοὶ γονεῖς—προπάντων μητέρες—ἐπιθυμοῦν ὅπως δὴποτε καὶ περισσότερο ἀπὸ καθετὶ νὰ κρατήσουν τὴν ἀγάπη τῶν παιδιῶν τοὺς, ἕς μὴν ἀνησυχοῦν. Γιατὶ ἡ ἀγάπη αὐτὴ, ριζωμένη στὰ βάθη τῆς ψυχῆς, πρὶν καλὰ καλὰ ἀποκτήσουν τὰ παιδιὰ τὴ συνείδηση τῆς ζωῆς γύρω τοὺς, δὲν εἶναι δυνατό νὰ σβῆση ποτέ.

Παραμερισμένη, ἀπωθημένη ἔστω πρόσκαιρα, θὰ ξυπνήσῃ ἀργότερα μὲ νέα θέρη, ὅταν—ὥριμα πρόσωπα πὰ—θὰ σκύβουν ἐπάνω ἀπὸ ἓνα λίκνο, μὲ ἀγωνία γιὰ τὸ πεπωμένο μιᾶς μικρῆς ὑπαρξῆς· ἀκόμη ὅταν, σὲ μιὰ δύσκολη ὥρα τῆς ζωῆς, θὰ νιώσουν, μακριὰ ἀπὸ τοὺς γονεῖς τοὺς, ψυχικὴ μοναξιά, ἢ σὲ κάποιες ὥρες, πὺν θὰ ἔδιναν τὸ πᾶν γιὰ νὰ μποροῦσαν νὰ κλάψουν—ὅπως ὅταν ἦταν μικρὰ—στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μητέρας, ἢ νὰ τρέξουν νὰ ποῦν στοὺς γονεῖς μιὰ ἐπιτυχία τοὺς, γιὰτὶ αὐτοὶ μόνοι θὰ συμμερίζονταν ἀπόλυτα τὴ χαρὰ τοὺς. Ἡ θύμηση τῶν παιδικῶν χρόνων θὰ ζωντανεύῃ τότε τρυφερὴ καὶ ἀσβηστή, καὶ μαζὶ θὰ προβάλλουν σεβαστὲς καὶ πολυαγάπητες οἱ μορφὲς τῶν γονέων. Γιατὶ νὰ ζητῇ κανεὶς πὺν πολὺ;

ΦΩΤΕΙΝΗ Θ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ

ΣΧΟΛΙΑ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Α. Ντουμὶκ καὶ Τ. Ράγκενε: «Δυσκο-
λίες στὴ διατροφή τοῦ παιδιοῦ. Τὸ
παιδί πὺν δὲ θέλει νὰ φάη».—**Β. Σμυρ-
νόφ:** «Οἱ νευρικοὶ γονεῖς».—**Π. Κάν:**
«Ἡ ψυχολογία τοῦ πρωτότοκου παι-
διοῦ».—**Ρ. Ούντάρ:** «Τὸ παιδί καὶ
τὸ παιχνίδι». Μετάφραση **Μαρίας
Παπαδάκη-Χουρδάκη.** Ἐκδόσεις
Σχολῆς Γονέων Παρισίων (Σειρὰ ἐκ-
λαϊκευμένης Ψυχολογίας 1, 2, 3, 4).

Ἡ κ. Παπαδάκη-Χουρδάκη εἶχε τὴν καλὴ
ἐμπνευση νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ «Σειρὰ ἐκλαϊ-
κευμένης Ψυχολογίας» μεταφράζοντας δια-
λέξεις τῆς Σχολῆς Γονέων στὸ Παρίσι.
Ἡ δὴ ἔχουν κυκλοφορήσῃ τὰ τέσσερα πρῶ-
τα τεύχη τῆς σειρᾶς αὐτῆς. Τὰ θέματα
τῶν διαλέξεων αὐτῶν, διαλεγμένα ἀκρι-
βῶς γιὰ γονεῖς καὶ παιδαγωγούς, παρου-
σιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἀναφέ-
ρονται σὲ προβλήματα τῆς ἀνατροφῆς τῶν
παιδιῶν πὺν μ' αὐτὰ καθημερινῶς πα-
λεύουν γονεῖς καὶ δάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ σὲ
γενικώτερα ζητήματα σχέσεων γονέων-
παιδιῶν, δασκάλων-μαθητῶν.

Ἡ Σχολὴ Γονέων στὸ Παρίσι (ὁ πλήρης
τίτλος τῆς Σχολῆς εἶναι: L'École des pa-
rents et des éducateurs) κάνει μιὰ σοβαρὴ
προσπάθεια μὲ ἐξαιρετὰ ἀποτελέσματα
καὶ καλὸ εἶναι νὰ γίνῃ πλατύτερα γνωστὴ
στοὺς εκπαιδευτικούς μας καὶ γενικὰ σὲ
ὅσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ πρακτικὰ προ-
βλήματα τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ψυχολογίας
τοῦ παιδιοῦ. Ἡ δραστηριότητα τῆς Σχολῆς
αὐτῆς περιλαμβάνει μαθήματα καὶ ὁμιλίες
γιὰ γονεῖς καὶ παιδαγωγούς, πὺν γίνονται
στὴν ἱατρικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου,
συμβουλευτικὸ γραφεῖο γιὰ γονεῖς καὶ
ἐκδόσεις στὶς ὁποῖες δημοσιεύονται τὰ μα-
θήματα καὶ οἱ διαλέξεις τῆς Σχολῆς, κα-
θὼς καὶ ἐρευνες πάνω σὲ γενικώτερα θέ-
ματα, ὅπως ἐκείνη πὺν ἐγίνε στὴν Ἰσπα-
νία τελευταία γιὰ νὰ μελετηθῇ ἡ ἐπίδραση
τοῦ κινηματογράφου στὴ νεότητα. Στοὺς
συνεργάτες τῆς Σχολῆς συγκαταλέγονται
ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι, ὅπως ὁ καθη-
γητὴς τῆς παιδικῆς ψυχιατρικῆς κλινικῆς
τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων G. He-
nry, ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ
Στρασβούργου J. Favez-Boulonier, ἓνας
ἀπὸ τοὺς πὺν ἐνθερμούς ἐργάτες τοῦ ἐ-
παγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ στὴ Γαλ-
λία, ὁ R. Gille, καθὼς καὶ ἄλλοι γνωστοὶ
γιατροί, ψυχολόγοι, παιδαγωγοί.

Χαρακτηριστικὸ τῶν διαλέξεων αὐτῶν
εἶναι ὅτι οἱ γνώσεις προσφέρονται μὲ τρό-
πο ζωντανὸ καὶ ἐπαγωγό, μὲ ἀφθονα χα-
ρακτηριστικὰ παραδείγματα καὶ χωρὶς
ἐπιστημονικὸ φόρτο, μολονότι προέρχον-
ται ἀπὸ ἔγκυρα χεῖλη καὶ ἀποτελοῦν δι-
δάγματα ἐξακριβωμένα τῆς ψυχολογίας
τοῦ παιδιοῦ, τῆς πειραματικῆς ψυχολο-
γίας, τῆς ψυχανάλυσης, τῆς χαρακτηρο-
λογίας, τῆς παιδικῆς ψυχοπαθολογίας,
τῆς παιδιατρικῆς. Τὸ πρόγραμμα τῶν μα-
θημάτων καὶ τῶν διαλέξεων ἀναφέρεται
κάθε χρόνο σὲ καθορισμένα θέματα, ὅπως:
Προβλήματα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, ἡ ση-
μασία τῶν πρώτων ἐπιδράσεων στὴ δια-
μόρφωση τοῦ χαρακτήρα, οἱ σχέσεις γο-
νέων καὶ παιδιῶν καὶ τὰ πὺν εὐαίσθητα
σημεῖα τῶν μεταξὺ τοὺς συγκρούσεων κτλ.
Ὅλη αὐτὴ ἡ κίνησις, καθὼς καὶ ἄλλες πα-
ράλληλες προσπάθειες ἐξωσχολικῆς, ἀλλὰ
καὶ μέσα στὰ σχολικὰ πλαίσια (συγκεν-
τρώσεις γονέων κλπ.) δείχνουν τὴ σημασία
πὺν δίνεται ἄλλοι στὴν προετοιμασία τῶν
γονέων καὶ ἰδιαίτερα τῶν μητέρων γιὰ τὸ
ἔργο τοὺς.

Ὅλοι ξέρομε ὅτι ἡ ἀνατροφή τῶν παι-
διῶν δὲν εἶναι πρᾶγμα εὐκόλο οὔτε ἀπλό.
Καὶ ὅμως στὸν τόπο μας ἡ νεαρὴ μητέρα
δὲν προετοιμάζεται κατάλληλα γιὰ τὸ ρό-
λο τῆς. Ἔτσι ἀναγκάζεται μεγαλώνοντας
τὰ παιδιὰ τῆς νὰ αὐτοσχεδιάζῃ ἢ νὰ ἀ-
κολουθῇ τίς συμβουλὲς τῶν γύρω τῆς προ-
σώπων, πὺν τὰ θεωρεῖ πὺν ἐμπειρία καὶ
γι' αὐτὸ συχνὰ κάνει λάθη καμιά φορά
πολὺ σοβαρά, πὺν μπορεῖ νὰ ἔχουν δυσά-
ρεστα ἐπακόλουθα γιὰ τὴ σωματικὴ καὶ
γιὰ τὴν ψυχικὴ υγεία τοῦ παιδιοῦ. Κάποτε
εἶναι τέτοια τὰ λάθη τῆς μητέρας, ἀλλὰ
καὶ τοῦ πατέρα, στὴν ἀνατροφή τῶν παι-
διῶν, ὥστε νὰ χαλάῃ ὅλη ἡ οἰκογενειακὴ
ἁρμονία καὶ ἡ γαλήνη τοῦ σπιτιοῦ. Γιὰ
τοὺς λόγους αὐτοὺς στὸν τόπο μας εἶναι
ἰδιαίτερα χρήσιμα ἐκλαϊκευτικὰ παιδαγω-
γικὰ βιβλία καλῆς ποιότητος, πὺν νὰ εἴ-
ναι γιὰ τοὺς γονεῖς ὁ σύμβουλος καὶ ὁ
συμπαραστάτης στὸ δύσκολο ἔργο τῆς
ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν τοὺς. Ἀλλὰ καὶ
γιὰ ὅσους γενικὰ ἀσχολοῦνται μὲ παιδιὰ
καὶ μὲ νέους καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς δα-
σκάλους, πὺν κοντὰ στ' ἄλλα πρέπει νὰ
ἐπιδιώκουν μιὰ στενότερη ἐπαφή μὲ τὴν
οἰκογένεια, τέτοια βιβλία ἀποτελοῦν πολὺ
χρήσιμα βοηθήματα.

Ἡ πρωτοβουλία τῆς κ. Παπαδάκη-Χουρ-
δάκη νὰ μεταφράσῃ τὴν ἐνδιαφέρουσα
αὐτὴ σειρὰ καὶ νὰ μᾶς τὴ δώσῃ σὲ μικρὰ

καλαίσθητα τεύχη είναι αξιέπαινη. Θα ήθελα μόνο να σημειώσω μερικές παρατηρήσεις, τεχνικές, που δεν έχουν διόλου την πρόθεση να μειώσουν την εργασία της κ. Χουρδάκη. Σε όλα τα τεύχη προτάσσεται στερεότυπα ο ίδιος πρόλογος. Θα προτιμούσα να μην επαναλαμβάνεται ο πρόλογος αυτός, αλλά σε σύντομη σημείωση να δίνονται στον αναγνώστη ωριμαμένα απαραίτητα στοιχεία για τη σειρά. Επίσης νομίζω ότι θα χρειαζόντουσαν σε ωρισμένα σημεία μερικές σύντομες διευκρινίσεις της μεταφράστριας (όπως κάνει μία-δυο φορές) απαραίτητες για τον έλληνα αναγνώστη. Ένα παράδειγμα: Στη μελέτη Α. Ντουμίκ, «Δυσκολίες στην ανατροφή του παιδιού» (τεύχ. 1, σ. 28) διαβάζουμε: «Από την άποψη τροφής αφήνουμε στο παιδί ένα γεύμα «ελεύθερο» από το 10^ο μήνα». Το πράγμα είναι άσφαλές για τον αναγνώστη. Και παρακάτω: «Το παιδί [πρόκειται για] το παιδί στη βρεφική ηλικία] το βράδι τρώει μαζί με τ' άλλα μέλη της οικογενείας καθισμένο στην καρέκλα του». Αυτό μπορεί να γίνεται στη Γαλλία και σε άλλες χώρες που το βραδυνό γεύμα το παίρνουν στις έξι ή το αργότερο στις έφτά. Κι' έδω χρειάζεται μια σύντομη διευκρίνιση, γιατί στην Ελλάδα πρέπει άλλωστε να ρυθμιστεί το ζήτημα.

Γενικά πρέπει κανείς να επαινέσει τον τρόπο με τον οποίο μεταφράζει η κ. Χουρδάκη. Ας μου επιτραπεί όμως να συστήσω περισσότερη προσοχή στην ομοιομορφία της γλώσσας. Τέτοια βιβλία που απευθύνονται σε πλατύτερο κοινό, όταν ικανοποιούν στη γλωσσική τους διατύπωση, μπορούν να προσφέρουν σημαντικές υπηρεσίες και στη γλωσσική καλλιέργεια του κοινού.

Τελειώνοντας θα ήθελα να εκφράσω την εύχη το παράδειγμα της κ. Χουρδάκη να βρή μιμητές στους κύκλους εκείνων που ενδιαφέρονται για τη θεραπεία της παιδαγωγικής. Πολλοί, νομίζω, θα συμφωνήσουν μαζί μου ότι μεγαλύτερη υπηρεσία προσφέρουν στο κοινό δημοσιεύματα μετρίοφρονα σάν αυτά της κ. Χουρδάκη, από άλλα με θεωρητικές τάχα επιδιώξεις, που στο βάθος δεν κατορθώνουν ούτε την επισημονική έρευνα να προωθήσουν, αλλά ούτε και με σαφήνεια και καθαρότητα να διατυπώσουν όσα άλλοι διαπίστωσαν ή έρευνήσαν. Η καλή μεταφραστική εργασία και η καλή έκλαϊτευση μπορούν να προσφέρουν, ιδιαίτερα στον τόπο μας, πολύτιμες υπηρεσίες.

ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

* *Αθηναγόρου Καβάδα*, 'Αρχιεπισκόπου Θυατείρων: «Τὸ Ὑπερπέραν ἢ ἡ ἀπόκοσμος ζωὴ ἀπὸ ὀρθοδόξου ἀπόψεως». Ἀθήναι 1956 (Ἐκδόσεις «Ἐνορίας») σελ. 144.

* *Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ*, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: «Τὸ ἀνακάλυμμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (κριτικὴ ἔκδοσις, με εἰσαγωγή, σχόλια καὶ γλωσσάριο). Θεσσαλονίκη 1956, (σελ. 60).

* *Παναγ. Ι. Ζέπου*, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Μία αἰτησις ἀναιρέσεως τῶν Καποδιστριακῶν χρόνων» (Ἐπὶ δίκης Μαυρομιχαλαίων κατὰ Νοταραίων). Ἀθήναι 1956 (ἀνάτ. ἀπὸ τὰ «Πελοποννησιακά» τόμ. Α').

* *Δημ. Α. Πετροπούλου*: «Ἱστορικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια τῆς Πελοποννήσου» (Ἀνάτ. ἀπὸ τὰ «Πελοποννησιακά» τόμ. Α'). Ἀθήναι 1956.

* *Ροζέ Μιλλιέξ*: «Ὁ Ταύγετος καὶ ἡ σιωπὴ» (ὁδοιπορικόν). Ἀθήνα 1956 (Διὰ-λεξή).

* *Κωνστ. Κίτσου*, Καθηγ. τῆς Παιδαγ. Ἀκαδημίας Ἰωαννίνων: «Ἐπιστημονικοὶ προσανατολισμοὶ τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς». Ἀθήναι 1956 (σελ. 144).

* *Κωνστ. Κίτσου*: «Ἡ προσαρμογὴ τῶν παιδιῶν εἰς τὸ σχολεῖον». Ἰωάννινα 1956 (σελ. 28).

* *Καρόλ Γιούγκ*: «Ἡ Ψυχολογία τοῦ ἀσυνειδήτου», μετάφρ. Κώστα Β. Νικολάου. Ἀθήναι 1956 (σελ. 159).

* *Μαγδαληνῆς Κ. Τσάκωνα*: «Γιὰ τὴ Μάνα» (Ἐκλεκτὲς σελίδες γραμμένες ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῆς ὅλου τοῦ κόσμου). Ἀθήνα 1956 (σελ. 238).

* *Χαριλάου Προκοπίδη*: «Μητέρα» (Συλλογὴ ἀπὸ ἐκλεκτὰ κείμενα). Ἀθήνα 1955 (σελ. 93).

* *Ι. Θεοφιλάδης*: «Θράνις». Ἀθήναι 1955.

* *Θεοδώρου Ξύδη*: «Ὁ Ὑμνογράφος Θεοφάνης ὁ Γραπτός». Ἀθήναι 1956.

* *Ἀναστασίου Γ. Στεφάνου*, Δασολόγου: «Ἀπὸ τὴν Αὐτοδιοίκησι τοῦ Ζαγορίου — Ἡπείρου» (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, 1761—1836). Ἰωάννινα 1955 (ἀνάτ. ἀπὸ τὴν «Ἡπειρωτικὴν Ἑστίαν»).

* *Σαοὺλ Κ. Παντόβερο*: «Θωμᾶς Τζέφφερσον. Ἡ ζωὴ καὶ οἱ ἰδέες ἐνὸς μεγάλου Ἀμερικανοῦ», μετάφρ. Κ. Ἀνδρέου. Ἀθήναι 1956 (σελ. 206).

* *D. Cushman Coyle*: «Τὸ πολιτικὸν σύστημα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ ἡ λειτουργία του». Ἀθήναι 1956 (σελ. 167).

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Η «ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

θα δημοσιεύσει στὰ ἐπόμενα τεύχη τῆς τῆς μελέτες:

1. G. PERRET:

«Ἐπιβολὴ καὶ ἐλευθερία στὴν ἀγωγή»

★

2. ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ:

«Ἐννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ»

★

3. ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΜΟΥΣΤΑΚΑ:

«Σκέψεις γιὰ τὴ μόρφωση τῶν Δασκάλων»

★

4. ΛΕΥΤΕΡΗ Ν. ΠΛΑΤΗ:

«Οἱ Φροῦδικὲς μηχανιστικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἡδονῆς»

★

5. ΕΙΡΗΝΗΣ ΠΑΪΔΟΥΣΗ:

«Ἐκ στόματος παιδιῶν»

★

6. ΚΩΣΤΑ Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗ:

«Προσχολικὴ ἀγωγή καὶ νηπιαγωγεῖο»

★

7. ALAIN:

«Ἡ ἀγωγή διδάσκει τὴ σοφία;»

★

8. ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΛΕΩΝ:

«Τὸ ἀνάπηρο παιδί καὶ τὸ περιβάλλον»

κτλ. κτλ.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μοναδικό στην Ελλάδα επιστημονικό
παιδαγωγικό περιοδικό, που αντιπροσω-
πεύει την προοδευτική εκπαιδευτική
κίνηση στη χώρα μας, μπήκε στο 10^ο έτος
τῆς ζωῆς της.

Παρακαλοῦνται οἱ συνδρομητές, πού παίρ-
νουν τακτικά τὸ περιοδικό μας, νὰ ἐμβά-
σουν τὴ συνδρομὴ τους (δρχ. 75)
γιὰ τὸ ἔτος 1956.

Ἡ «Παιδεία καὶ Ζωή»
στηρίζεται ἀποκλειστικά στὸ ἐνδιαφέρον
τῶν συνδρομητῶν της.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

γράφεται καὶ τυπώνεται μὲ προσωπικές
θυσίες τοῦ ἐπιτελείου τῶν Συνεργατῶν
της. Γι' αὐτὸ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἀπευ-
θυνθεῖ πρὸς τοὺς Ἀναγνῶστες της καὶ νὰ
τοὺς παρακαλέσει νὰ συστήσουν τὸ πε-
ριοδικό στοὺς φίλους τῶν καὶ νὰ βοηθή-
σουν στὴν πλατύτερη κυκλοφορία του.